LIMES

FRONTIERELE IMPERIULUI ROMAN ÎN ROMÂNIA

NR. 5 / 2019

O publicație susținută de

COMISIA LIMES ROMANIA

CUPRINS

03
Introducere
Felix Marcu

04
Vama romană de la Capidava
Ioan Carol Opriș. Alexandru Rațiu

10
Dierna – Orșova (jud. Mehedinți). O fortificație romană dispărută sub apele Dunării
Călin Timoc

18
Un nou castru de marș la Ulmetum
Constantin Băjenaru

22
Arcașii sirieni de pe frontiera dunăreană
Ovidiu Țentea

30
Tibiscum și Barbaricum
Lavinia Grumeza

EDITORI:

Ovidiu Țentea
Muzeul Național de Istorie a României, București

Felix Marcu
Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca

INTRODUCERE

După cum ne-am obișnuit specialiștii continuă să descopere lucruri noi, cu ajutorul arheologiei și cercetărilor avansate non-invazive, dar și să reinterpreteze teorii încetățenite.

De această dată ne plimbăm pe sistemul de graniță romană care aparținea Dunării, într-o zonă importantă pentru granița de vest a Daciei și aflăm de ce armata romană recrutează orientali și cum se luptau ei.

La Capidava este construită o fortificație romană foarte bine cercetată, care, pe lângă rolul strict militar, avea și un rol administrativ și economic, tot aici fiind amplasată o vamă. Aflăm de ce a fost ales acest punct, nu doar pentru că are o poziție strategică bună, acolo unde Dunărea are un cot, dar și pentru că aici era un vad potrivit de trecere înspre exteriorul provinciei, calea de legătură înspre interiorul provinciei fiind la fel de facilă, utilizată pentru perioade lungi de timp.

Mai departe ni se reamintesc detalii despre o fortificație invizibilă acum, datorită construirii barajului de la Porțile de Fier. Tot atunci Dunărea a înghițit, dar numai parțial, fortificații de la sud de Dunăre, dar și sectorul de drum roman, început în sec. I p.Chr., săpat în stâncă, o capodoperă a ingineriei romane. Omiterea Diernei, pentru că îi cunoaștem numele antic din surse sigure, din hărțile moderne duce la neînțelegerea strategiei romane în această zonă a Dunării, la ieșirea din defileul îngust străbătut de Dunăre prin Carpați, cunoscut sub numele de Cazanele Dunării. Castrul de aici, ca și restul castrelor de pe malul de nord al Dunării au fost, în majoritatea timpului, în directă legătură cu cele de pe malul de sud al Dunării, fluviul nefiind o linie de separație politică de-a lungul existenței Daciei. A fost construit, la vărsarea Cernei în Dunăre, în punctul din care pornea înspre nord una din arterele principale din Dacia. Ca la orice lucrare care afectează un monument au fost realizate cercetări arheologice preventive ample, nepublicate, din păcate în detaliu. Or, de aici avem și o descoperire unică, două piese dintr-un echipament de artilerie grea. Se cuvine să-i dedicăm și acest număr descoperitorului, Nicolae Gudea, un „maestru" al *limes*-ului, care ne-a părăsit în acest an.

Cercetările non-invazive și zelul arheologilor duc la noi descoperiri, cum vedem în zona fortificației de la Ulmetum. Castrele „de marș", „de antrenament" sau „de construcție" sunt niște fortificații temporare, tocmai de aceea urmele pe care le avem sunt superficiale, constând, de regulă, dintr-o incintă cu val de pământ și șanț. În interior nu existau, decât rareori, construcții, protejând doar corturile soldaților. În România cele mai bine cunoscute, dar foarte puțin cercetate, sunt castrele de marș din Munții Orăștiei, dovezi ale strategiei militare romane excepționale. Or, aceste fortificații, datorită preciziei și eficienței tot mai mari ale cercetărilor interdisciplinare, apar în număr tot mai mare, nu doar aici, ci și în Germania, Anglia, Slovacia sau Ungaria.
Romanii au fost foarte practici, de aceea s-au adaptat în permanență în funcție de necesitățile pe care le aveau. Au integrat în Imperiu populații cu care fuseseră în conflict, preluând de la acestea tot de ce aveau nevoie, de la armament la religie, deși continuă, ca atitudine oficială, să păstreze niște standarde cât mai precise. Numărul mare de trupe de arcași orientali care încep să fie recrutați din sec. I p.Chr., a fost determinat în primul rând de reacția romanilor la amenințările din afara granițelor. Or, nu întotdeauna, se pare, era aplicată această strategie, dacii au fost mutați prin Anglia și Egiptul de azi, pentru a fi la o distanță apreciabilă de casă.

N. GUDEA CERCETÂND UN TURN ROMAN

Lumea romană a fost una cosmopolită, iar influențele romane apar, tot mai mult în ultima vreme, și în exteriorul Imperiului, iar cazul descoperirilor din vestul Daciei, aduc argumente esențiale pentru cunoașterea rafinamentului roman și al relațiilor economice și politice cu populațiile „barbare".

Felix Marcu
Directorul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei / Președintele Comisiei Limes România

VAMA ROMANĂ DE LA CAPIDAVA

AUTORI:

Ioan Carol Opriş
Universitatea din Bucureşti

Alexandru Raţiu
Muzeul Naţional de Istorie a României

Două inscripţii cunoscute de mai multă vreme menţionează un birou vamal (*statio portorii*) şi implicit un important punct comercial la Capidava pentru sec. II-III p.Chr. Acest birou se afla în responsabilitatea unui *conductor*, iar mai apoi cea a unui *procurator*, pentru ultimii ani de domnie ai lui Antoninus Pius, respectiv din timpul sau chiar după Marcus Aurelius (**ISM V** 10; 12 = **Capidava I**, 12; 8). Ambele piese au fost descoperite de către Grigore Florescu, la începutul cercetărilor arheologice de la Capidava, atunci când degaja mai întâi perimetral întreaga incintă a cetăţii. Tabloul economic oferit de aceste importante documente epigrafice se întregeşte cu descoperirile arheologice rezultate în timpul săpăturilor din zona portului cetăţii, atâtea câte au fost publicate până în acest moment. Împreună sunt, fără îndoială, în măsură să recompună, chiar şi din date parţiale, intensa circulaţie cu caracter civil sau militar pe sectorul fluvial al Dunării, de la care nici Capidava nu face excepţie. Fluviul era navigabil în cea mai mare parte a anului, fiind accesibil deopotrivă flotei militare (*Classis Flavia Moesica*) şi navigaţiei în scopuri comerciale.

Un lucru este însă cert în acest stadiu al cercetărilor arheologice. Cele două epigrafe sunt **singurele** două inscripţii descoperite de-a lungul întregului sector românesc al frontierei Moesiei Inferior care să ateste explicit o *statio portorii* din *publicum portorium Illyrici utriusque ripae Thraciae*. Pentru restul teritoriului dobrogean nu ştim alte inscripţii comparabile, poate cu excepţia horothesiei histriene, un document cu implicaţii juridice şi economice care trebuie judecat totuşi într-un registru distinct.

Cunoaştem însă alte câteva *stationes* atestate *expressis verbis* pe cale epigrafică pentru Moesia Inferior, în afara celei de la Capidava. Urcând pe cursul Dunării, existenţa lor este asigurată în vecinătatea lagărului legionar la Durostorum şi, iarăşi, la Dimum, Oescus, Ostrovo. Foarte probabil unul funcţiona şi la Novae, iar în interiorul provinciei alte câteva epigrafe pot indica birouri vamale şi la Nicopolis ad Istrum, ori Montana IMAGINEA 1.

Postularea unei *statio* asociate marelui oraş-port de la Tomis rămâne mai mult decât legitimă, dar pot fi luate în considerare şi alte puncte unde vor fi funcţionat *stationes portorii*: în primul rând lagărele legionare de la Troesmis, unde sub legatul Fuficius Cornutus (151-153/154 p.Chr.) este construit un edificiu (posibil *tabularium* legat de funcţionarea vămii), la fel cu cele de la Oescus, Novae ori Durostorum. Un alt birou al vămii de pe frontiera dunăreană a Moesiei Inferior trebuie să fi funcţionat în mod cert la Noviodunum, dacă luăm în considerare importanţa strategică a vadului pe care îl apără cetatea şi dezvoltarea municipală pe care o cunoaşte cetatea în a doua jumătate a sec. II p.Chr. Ar mai fi apoi de amintit şi faptul că aici se găsea baza principală şi sediul prefectului flotei militare danubiene din secţiunea moesică (*classis Flavia Moesica*). La fel, existenţa acelui *collegium* de *nautae universi Danuvii* la Axiopolis, care dedică un altar *Iuliae Domnae Augustae matri castrorum* după moartea lui Septimius Severus şi atestarea unei *statio* de *beneficiarii legionis XI Claudiaene* conduc şi în acest caz spre considerarea foarte serioasă a

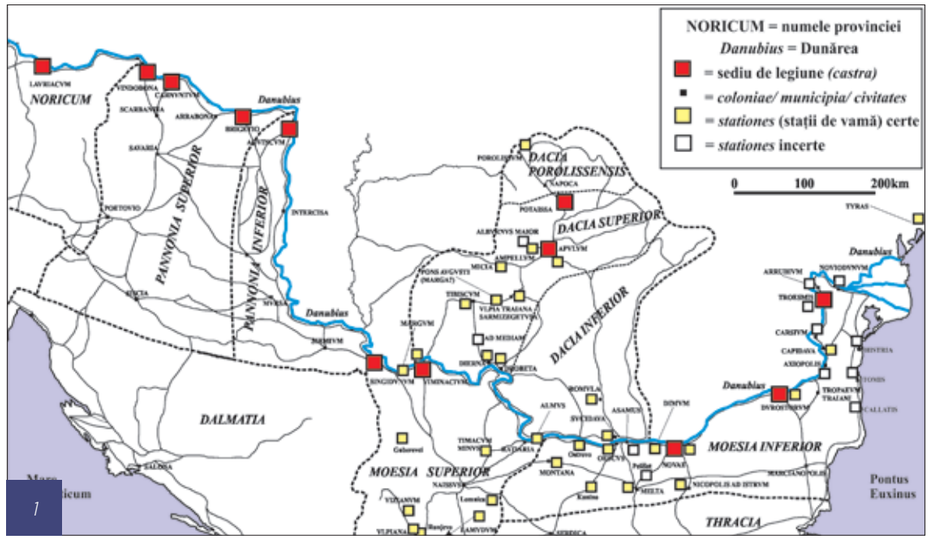

1

unui nou birou de vamă la vărsarea râului Axios în Dunăre. În sfârşit, un birou vamal a funcţionat cu siguranţă la Tyras, iar relaţiile cu locuitorii cetăţii nu au fost dintre cele mai fericite în secolul al II-lea, necesitând intervenţia repetată a legaţilor provinciali ai Moesiei Inferior.

Prima epigrafă este un altar onorific din calcar (ISM V 10 = Capidava I, 12). Piesa a fost găsită de către Grigore Florescu în zidul de front al turnului 1 al cetăţii, pe latura de N-V, deasupra temeliei, reutilizată ca material de construcţie într-o epocă mai târzie. IMAGINEA 2. Monumentul a fost ridicat cândva în ultima parte a domniei împăratului Antoninus Pius (cca 155-161). Personajul în cinstea căruia se ridică monumentul este unul de mare notorietate în întreaga regiune, **T. Iulius Saturninus**. El ocupă în această vreme poziţia *conductor* al unei părţi din marele district vamal, pe care îl arendează alături de C. Antonius Rufus şi Q. Sabinius Veranus IMAGINEA 3. Cariera sa este prezentată

2

[T]. Iulius T(iti) fil(ius) Fab(ia tribu) Sat[ur]
ninus praf(ectus) veh[i]-
cul(orum), trib(unus) milit(um) legi(onis) I Italicae) Pr-
aef(ectus) cohor(tis) I C(laudiae) equitatae
5 scriba tribunic(ius) ap-
paritor imp(eratoris) Caes(aris) Ti-
ti Aelli Hadriani
[A]ntonini Augusti) P'ii
[p(atris) p(atriae)] condu(ctor) Illyrici
10 [u]triusque et ripae
[T]hracicae.

3

descendent în inscripţia de la Capidava, începând cu funcţia de *praefectus vehiculorum*, deţinută în momentul când i s-a dedicat monumentul. Înainte de aceasta fusese *apparitor* (funcţionar inferior) pe lângă Antoninus Pius, poziţie care explică şi ascensiunea sa rapidă. El deţinea cel mai probabil simultan cele două funcţii, *praefectura vehiculorum* şi arendarea vămii; din marele district vamal făceau

4

parte Dalmatia, Pannonia, Moesia, Raetia, Noricum și Dacia. Oricum, T. Iulius Saturninus, care are în grijă Dacia și Moesia Inferior, se găsește în fruntea circumscripției vamale din 147 și cel puțin până în 157, urmând sub Marcus Aurelius și Lucius Verus o carieră administrativă ecvestră. Puțin mai târziu, în urma sa cunoaștem după anul 161 pe cei trei frați Iulii: Ianuarius, Capito și Epaphroditus.

Cea de-a doua epigrafă (ISM V, 12 = Capidava I, 8) este datată în ultimele decenii ale sec. II sau poate chiar în primele decenii ale celui următor IMAGINEA 4. Fragmentul de bază din calcar, descoperit în dărâmăturile curtinei H a cetății (*extra muros*), conține o inscripție cu litere foarte îngrijite, păstrată fragmentar pe patru rânduri, din care se mai poate citi doar: (*vecti]galis ...*/... *[Illy]rici pr[ocuratori] ...* /...*ANIO N...* /.... *MC...* Ultimele trei litere propuse în lectura Emiliei Doruțiu-Boilă din ISM V sunt incerte, dat fiind faptul că pe piatră se văd acum doar capete de hastă. În tot cazul, în rândul trei ... ANIO cu N și I în ligatură se observă clar. Inscripția este din vremea sau chiar ulterioară domniei lui Marcus Aurelius, când în locul vechilor arendași (*conductores*) un procurator de rang ecvestru va primi în grijă vămile etatizate. Unul dintre aceste districte grupa Moesia Inferior și cele trei Dacii (*procuratores Illyrici per Moesiam Inferiorem et Dacias tres*). ***Vectigal Illyrici*** înlocuiește de acum încolo ***publicum portorium Illyrici***. După mențiunea acestei funcții, în inscripție trebuie să fi urmat o altă demnitate procuratoriană a personajului anonim onorat la Capidava. Deși Gr. Florescu citise în mod neașteptat *(vecti]galis [No]rici...*, această primă lectură a fost corectată mai apoi de către N. Gostar. Dacă cea de-a doua inscripție nu poate furniza suficientă informație pentru comentarii detaliate, prima (**ISM V 10**) este însă mult mai ofertantă. Dintr-un total de nouă inscripții care îl menționează în calitate de *conductor* și alte cinci care să îi urmărească cariera ecvestră, pe T. Iulius Saturninus îl regăsim în nu mai puțin de patru inscripții în Dacia (Dierna, Ad Mediam, Alburnus Maior, Apulum) și încă alte patru din Moesia Inferior, incluzând-o între acestea și pe cea de la Capidava (Dimum, Oescus, Nicopolis ad Istrum, în sfârșit Capidava).

5

CUM FUNCȚIONEAZĂ ÎN MOD REAL *STATIO* VAMALĂ DE LA CAPIDAVA?

„Fortificația de la cotul Dunării" pare să fie traducerea cea mai potrivită a toponimului *Capidava*, așa cum sugera W. Tomaschek în *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung* pentru largul cot descris de fluviu între Boazgic (azi satul Dunărea, com. Seimeni) și Topalu. În aval de Capidava, înspre Topalu, Dunărea prezintă un vad unde lărgimea sa scade dramatic la jumătate, adică la cca. 250 m IMAGINEA 5.

Locul este cunoscut sub numele de „Podul de Piatră", pentru că pe malul dobrogean se poate observa și astăzi, atunci când apele fluviului sunt scăzute, masivul de calcar la care toponimul face aluzie. Consistența geologică a acestei structuri seamănă cu cea a stâncii pe care fortificația de la Capidava a fost ridicată la cca 1 km în amonte. Locul și denumirea sa sunt cunoscute de către Pamfil Polonic, care notează: *„În dreptul satului Bordușani se afla pe malul Dunărei vis-à-vis de cetatea romană de la Calachioi din Dobrogea un loc care se numește de către locuitori „Podul de peatră", dar unde nu se poate constata nici o urmă de pod poate că locul acolo fiind pietros iau [sic !] dat numirea după obiceiul ce au locuitorii de a numi un loc pietros peste care duce un drum pod de peatră"*. Din punct de vedere arheologic nu au putut fi identificate până acum resturi constructive ale vreunui pod din epoca romană. Dar informația mai apare și în hărțile militare anterioare momentului istoric 1877-1878, mai precis în *Charta României Meridionale* (1864), ecou direct al unui proiect topografic austriac anterior; IMAGINEA 6 ulterior, mult mai aproape de zilele noastre, este preluată și în hărți de navigație fluvială, în regăsim acest detaliu IMAGINEA 7.

6

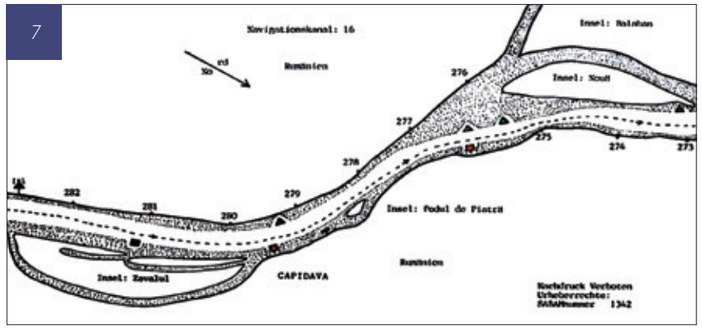

7

Ar mai fi de notat un ultim amănunt, fără îndoială interesant și relevant în contextul discutat aici. Pe malul dobrogean, exact în dreptul vadului de la Capidava și al *Podului de Piatră* din Balta Ialomiței pornește o vale de eroziune numită *Valea Olacului*, înspre actualul sat Stupina (com. Crucea), aflat pe DN 2A, între Hârșova-Constanța. Iarăși, toponimia este de ajutor în identificarea unui drum vechi și care supraviețuiește până în epocă modernă, prin filieră turcească (tr. Ulak = curier, mesager) IMAGINEA 8.

Imediat după trecerea Dunării la Capidava, tradiția etnografică păstrează amintirea unui drum înspre

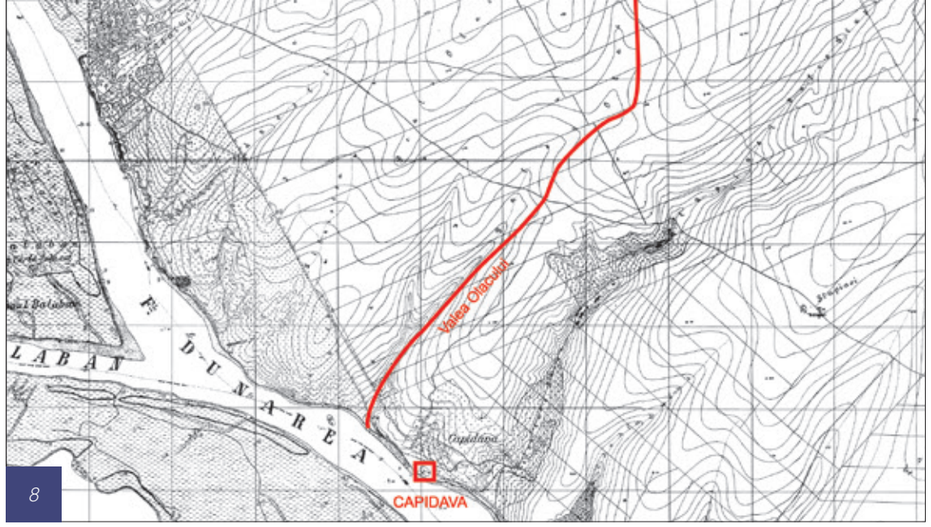

8

Barbaricum care traversa cei 10 km prin Balta Ialomiței, deasupra lacului Căbăl, până la malul celuilalt braț al Dunării, la Borduşani. Numele acestui drum este *Melciuş* sau *La Melciş* („Drumul Melcilor"), indiscutabilă referință la structura acestei intervenții antropice cu resturi de calcar cochilifer. Această amenajare supraviețuiește de-a lungul veacurilor, pentru că documente medievale din sec. XIV-XV evocă un toponimic – *Săpatul*, probabil o ridicătură de pământ traversând Balta Ialomiței și iarăşi baltă de exploatare a peștelui. Ambele erau legate de drumul evocat mai sus, care servea și drept hotar între moșii.

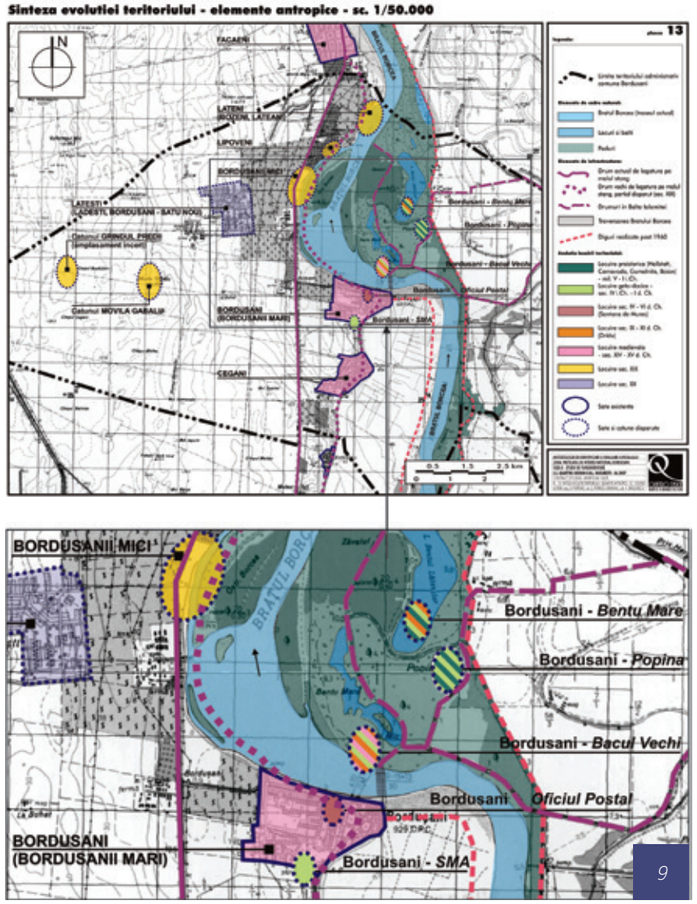

9

La capătul drumului prin Balta Ialomiței se găsea până în sec. I p.Chr. *dava* getică de la Borduşani. Despre aceasta din urmă – marcată în *Charta României Meridionale* sub denumirea de „Popină" – George Trohani a lansat ipoteza că ar fi putut fi eventual Capidava preromană și poate chiar acel *phrourion* (φρούριον) în care Vasile Pârvan credea că regele Dapyx și-a aflat dramaticul sfârșit. După spusele lui Cassius Dio (*Istoria romană*, LI, 26, 1–6), momentul tragicului asediu al armatei proconsulului Macedoniei M. Licinius Crassus se petrecea în anul 28 a.Chr. Acea dava getică controla, indiscutabil, trecerea din Balta Ialomiței spre malul stâng al fluviului, după aceeași logică strategică pe care o îndeplinea Capidava pe cel drept, dobrogean.

Mai departe, depășind zona bălților și mlaștinilor prin traversarea Brațului Borcea în cel mai lesnicios loc, ajungem pe malul de unde se deschide Câmpia Română. Nu întâmplător aici, în zona centrală a satului Borduşani, a fost identificată o necropolă de sec. IV p.Chr. de tip Sântana de Mureş-Cerneahov (SMC), grație unor descoperiri întâmplătoare în curtea Oficiului Poștal și în cele ale unor localnici IMAGINEA 9. Cu alte cuvinte, cele două maluri, dobrogean și cel al Câmpiei Române sunt controlate în secolul al IV-lea (și nu numai) de principalii actori ai frontierei: romanii pe malul drept și populația locală (daco-romană, sarmați) sub hegemonie gotică pe malul opus.

O analiză amănunțită asupra acestui caz, dar și a altor câtorva asemănătoare, unde au fost invocate situri și artefacte, argumente de ordin topografic, surse literare sau descoperiri numismatice, a fost furnizată într-un studiu recent chiar de autorii acestui articol. Desprindem câteva „pattern-uri" esențiale, dar acolo unde informația acumulată permite modelare istorică. Operant direct pentru sec. IV p.Chr., peisajul politic și cultural permite extrapolări și pentru ceea ce se va fi petrecut în parte și în vremea Principatului. Pozițiile strategice de la Capidava – Borduşani sau Arrubium – Carcaliu – Troesmis, în care cetăților romane de pe malul drept le corespund comunități de tip Sântana de Mureş-Cerneahov documentate arheologic pentru sec. IV p.Chr. exprimă existența unei *buffer zone* în Balta Ialomiței sau Balta Brăilei, cu lățimi care variază între 10-20 km IMAGINEA 10. Acest imens „wetland", câmp tactic traversat într-o direcție sau cealaltă în caz de război sau conflicte minore de frontieră, dar care din perspectiva relațiilor comerciale nu a reprezentat vreodată o barieră de netrecut poate și trebuie să fie mai intens cercetat prin cercetări de teren, periegheze, operațiuni de fotografie aeriană și interpretare a imaginilor satelitare. Ultimul mare demers în acest sens, având drept unic țel verificarea malului Borcei dinspre Câmpia Munteniei, pare să fi fost cel al profesorului Ion Barnea și datează din 1957.

Este foarte posibil ca lucrările agricole intensive din Insula Ialomiței și din cea a Brăilei sau eroziunea malului stâng al Borcei să fi compromis iremediabil multe dintre potențialele urme arheologice antice, așezări sau puncte fortificate, dacă ele vor fi fost folosite de romani în controlul malului stâng. Atât Balta Ialomiței, cât și cea a Brăilei, dimpreună cu malul stâng al Câmpiei Române au fost sensibil modificate în cursul anilor 1960, în vremea unor lucrări gigantice de sistematizare și desecare, de construcție de diguri și „redare a terenurilor respective în folosul

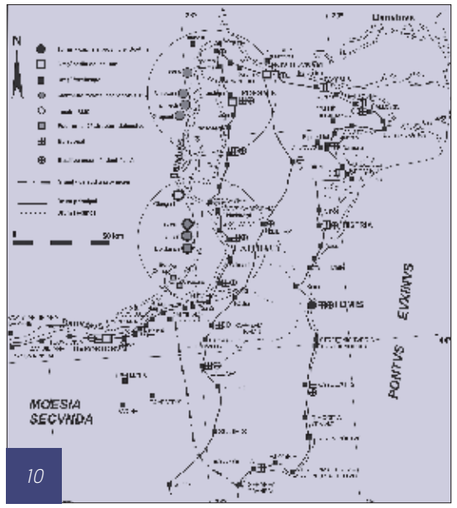

10

agriculturii". Atunci au fost pierdute multe urme arheologice, încă vizibile pentru Ion Barnea în 1957. Cu toate aceste impedimente obiective, o încercare de recuperare prin „survey" a unor posibile date cu valoare arheologică nederanjate, reluarea sistematică a informației din cercetări arheologice mai vechi sau cartarea circulației monetare în hinterland, concurate în chip fericit de aplicarea unor metode non-invazive de verificare (teledetecție, fotografie aeriană, geofizică) ar putea oferi în mod real șansa relansării discuției despre relațiile între cele două maluri ale Dunării în epoca romană. ●

Acest text este o variantă prescurtată a articolului: **Ioan Carol OPRIȘ, Alexandru RAȚIU**, Roman customs station from Capidava. *Statio* for *publicum portorii Illyrici* in the 2nd century AD and a hypothetical model for interactions with *Barbaricum* in the 4th century AD, in Vitalie BÂRCĂ (ed.), Orbis Romanus and Barbaricum. The Barbarians around the Province of Dacia and their Relations with the Roman Empire = Series Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum (eds. Sorin COCIȘ, Adrian URSUȚIU) 14, Mega Publishing House, Cluj Napoca, 2016, p. 89-109.

Bibliografie

ISM V = Em. DORUȚIU-BOILĂ, Inscriptiones Scythiae Minoris, V: Capidava-Troesmis-Noviodunum, București, 1980.

I. BARNEA, O cercetare arheologică pe Borcea, Revista Muzeelor III, 2, 1966, 155-161.

S. J. De LAET, Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains, surtout à l'époque du Haut Empire, Brugge, 1949.

Gr. FLORESCU, R. FLORESCU, P. DIACONU, Capidava. Monografie arheologică I, București, 1958.

N. GOSTAR, Studii epigrafice II, Arheologia Moldovei IV, 1966, 175-188.

I.-C. OPRIȘ, Al. RAȚIU, CAPIDAVA II. Building C1 – Contributions to the history of annona militaris in the 6th century (with contributions by: Andrei Gândilă, Tomasz Ważny, Peter I. Kuniholm, Charlotte L. Pearson, Adriana Rizzo and Choi Mak), Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2017.

Al. SUCEVEANU, Viața economică în Dobrogea romană (secolele I-III), București, 1977.

Al. SUCEVEANU, Al. BARNEA, La Dobroudja romaine, Bucarest, 1991.

DIERNA – ORȘOVA (JUD. MEHEDINȚI). O FORTIFICAȚIE ROMANĂ DISPĂRUTĂ SUB APELE DUNĂRII

AUTOR:

Călin Timoc
Muzeul Național al Banatului - Timișoara

Una dintre cele mai importante fortificații dunărene din zona Porților de Fier a fost, secole de-a rândul cetatea Orșovei. Controlând navigația fluvială, dar și trecerea Dunării, aproape de locul în care Cerna se varsă în Dunăre, acest oraș a avut o însemnătate strategică extraordinară. Romanii au fost primii care au zidit aici, încă de la sfârșitul secolului I d.Hr., un mic castru (DIERNA – Orșova) pe malul stâng al fluviului, iar vizavi, pe malul drept al Dunării, un altul asemănător (TRANSDIERNA - Tekija). Fiind un loc obligatoriu de acostare a ambarcațiunilor care se angajau în trecerea prin Cazanele Dunării (cel mai dificil și periculos loc pentru nave), Dierna a fost și un port

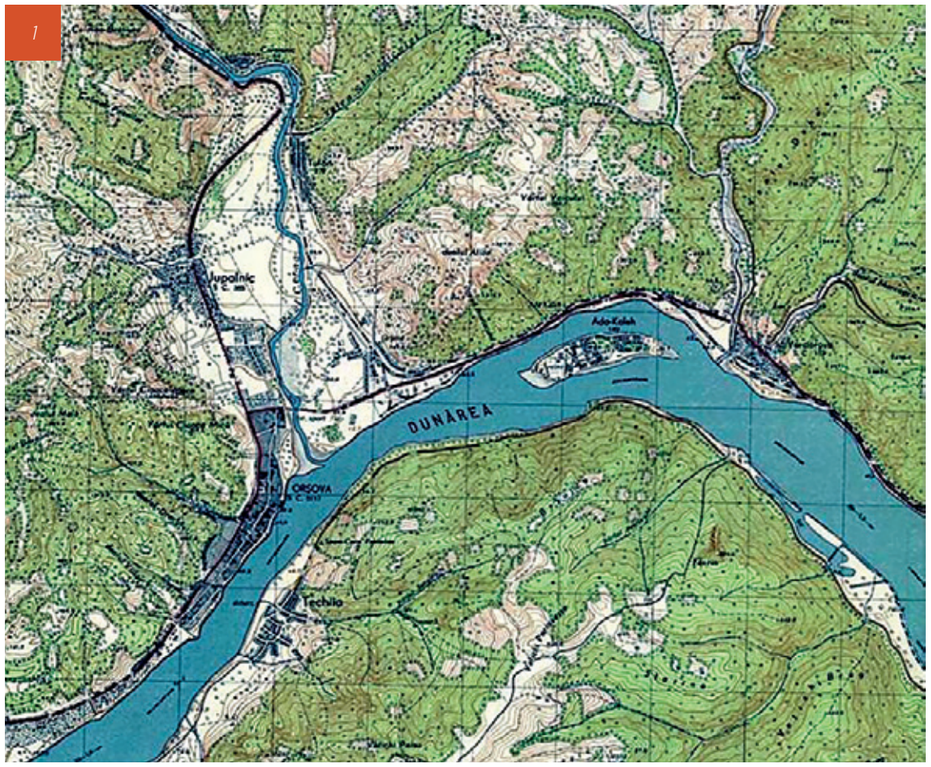

1

fluvial foarte valoros mai ales în cadrul comerţului antic IMAGINEA 1. Datorită acestui fapt, aşezarea civilă, modestă asemenea unui sat, ce s-a înfiripat pe lângă zidurile fortificaţiei, se dezvoltă rapid şi ajunge un important oraş comercial, care la sfârşitul secolului al II-lea, în timpul împăratului Septimius Severus (193-211 d.Hr.) dobândeşte rangul urban de *municipium* IMAGINEA 2.

Desele inundaţii ale Dunării IMAGINEA 11, precum şi suprapunerea în timp a aşezării moderne Orşova peste ruinele cetăţii, au făcut dificilă cercetarea acestei fortificaţii. Din mărturiile ultimelor secole ştim că, pe anumite segmente, zidul gros, realizat din blocuri mari cubice de piatră de calcar, a fost utilizat pentru ridicarea unor construcţii moderne, cum a fost, spre exemplu, edificiul „Societăţii Dunărene de Navigaţie". Săpături arheologice de amploare s-au întreprins abia în anii comunismului, între 1966-1969, cu ocazia construirii barajului hidrocentralei de la Porţile de Fier I IMAGINEA 12.

Azi urmele fortificaţiei şi a oraşului roman se găsesc sub ape, cercetarea lor fiind practic imposibilă IMAGINEA 3.

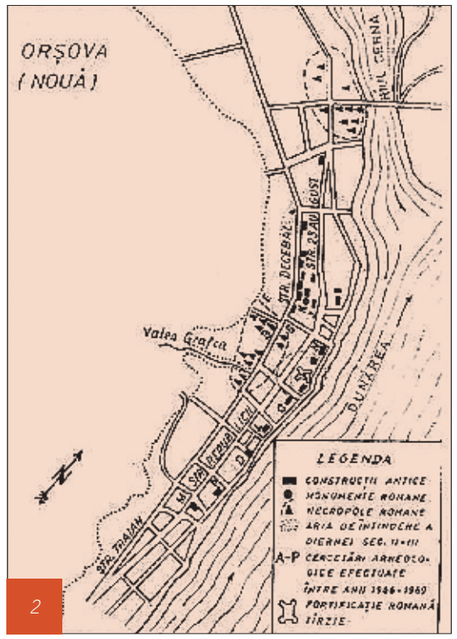

2

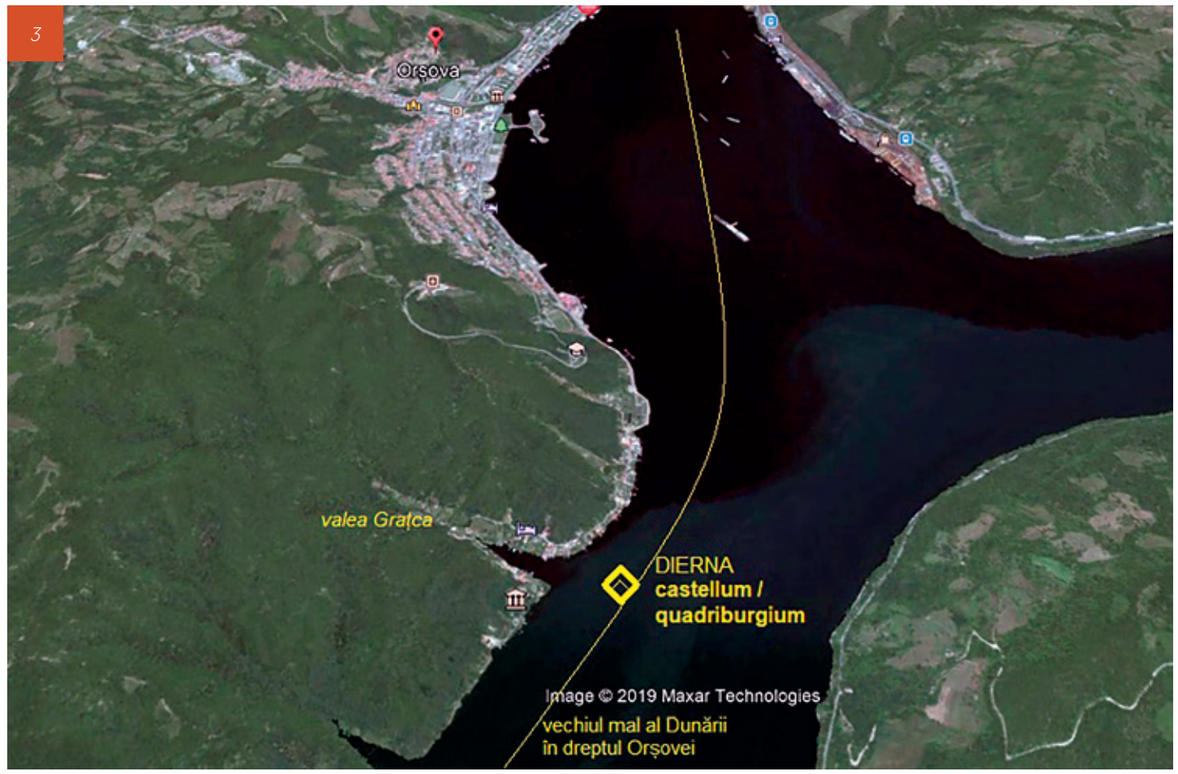

3

Cu ocazia săpăturilor de salvare de la sfârşitul anilor '60 a fost dezvelită o cetate de tip *quadriburgium*, de mici dimensiuni: 36 x 36 m, cu turnuri pe colţ, cu latura de maxim 7 m. Incinta acestei fortificaţii, lată de peste 2 m, a fost ridicată din blocuri de piatră cu asize de cărămidă, ductul zidurilor fiind foarte aproape aliniate de malul Dunării. Singura poartă a fortăreţei se deschidea spre portul militar din imediata vecinătate şi nu era dotată cu turnuri de apărare. Cercetătorii au relatat că zidul de incintă al castrului, orientat pe direcţia N-S, a fost identificat la câţiva zeci de metri est de *quadriburgium*. Era construit din blocuri ecarisate de calcar, din care arheologic au fost suprinse doar două rânduri de la nivelul fundaţiei, cu o lăţime între 1 – 1,2 m. Antal Boleszny, preot parorh în Orşova sfârşitului de secol al XIX-lea şi membru fondator al muzeului bănăţean de la Timişoara, prin desele sale cercetări de suprafaţă concluziona că, primul castru roman măsura: 92 x 54 m. Două secole înaintea lui, cărturarul şi ofiţerul de geniu din armata habsburgică, contele italian Luigi Ferdinando de Marsigli observa că cetatea medievală a Orşovei, măsura circa 64 x 54 m şi suprapune în totalitate fortificaţia romană de tip

11

12

4

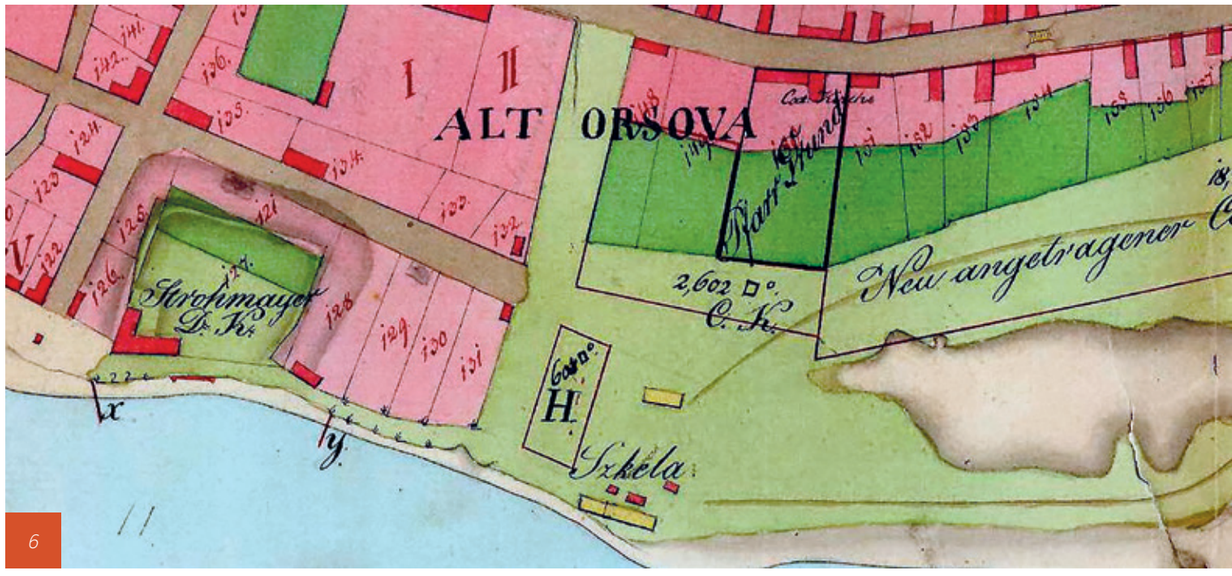

6

castellum IMAGINEA 4. Tot el este cel care încearcă fără succes să lege printr-un pod de vase Tekija de Orşova, aşa cum probabil o făcuse împăratul Traianus la începuturile războaielor cu dacii.

în considerare. Se poate constata cu uşurinţă că, în cazul majorităţii hărţilor, suprapunerea cea mai exactă a zidurilor cetăţii Orşova se află aproape de valea pârâului Graţca şi a malurilor Dunării,

5

Corelarea planurilor tuturor incintelor fortificate nu s-a realizat niciodată IMAGINEA 5, cu toate că în hărţile cadastrale din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea există suficiente informaţii care puteau fi luate

turnul de colţ, sud-vestic fiind cel mai bine păstrat IMAGINEA 6. În unele cazuri, zidurile defensive perimetrale apar în câteva zone dublate de şanţuri, pline cu apă din Dunăre, semn că şi portul era apărat şi bine demarcat de ziduri, asemenea

celui de la Drobeta. Intrarea în fortificaţia veche a Orşovei se făcea pe poduri din lemn, iar porţile, ca şi colţurile cetăţii în ultima ei perioadă de funcţionare, erau apărate de bastioane circulare

avansate IMAGINEA 7. Doar în cazul fortificaţiei de tip *quadriburgium* lucrurile stăteau diferit. Cel care a debutat ca arheolog în acest sector a fost tânărul, pe atunci, Marin Cîrciumaru, îndrumat de

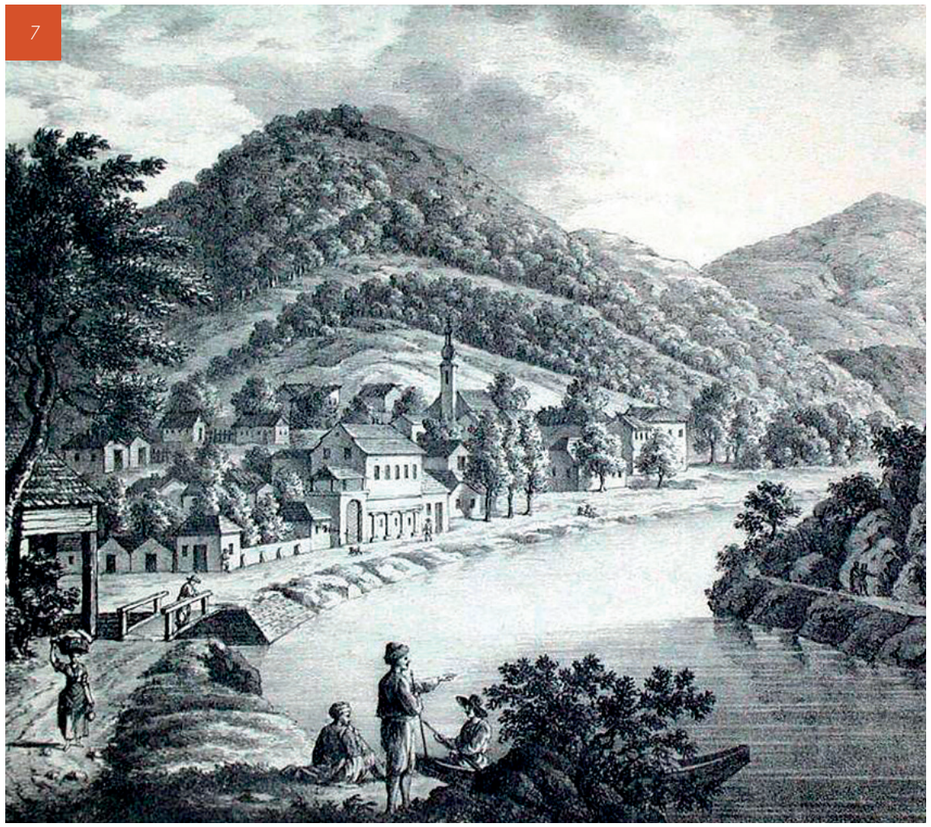

7

8

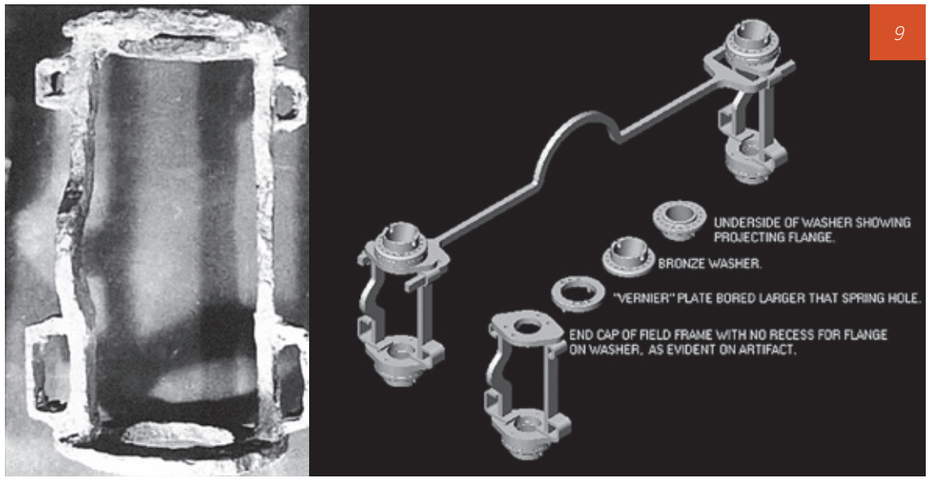

9

C.S. Nicolaescu-Plopşor. Fortificaţia romană târzie a fost săpată, după moda vremurilor, dezvelindu-se zidul de incintă împreună cu turnurile. S-a remarcat atunci că edificarea fortăreţei s-a realizat cu piatră şi cărămidă de bună calitate, ştampilată cu indicatul DRPDIERNA IMAGINEA 8. Cel care a trecut la valorificarea rezultatelor descoperirilor arheologice de la Dierna a fost specialistul în istorie militară Nicolae Gudea. El va identifica între piesele de metal un *kambestrion* şi un *kamarion*, părţi componente de la o maşină de luptă de tip balistă, o piesă de artilerie grea IMAGINEA 9, utilizată de garnizoana de la Dierna din turnul de colţ sud-vestic împotriva ambarcaţiunilor care probabil încercau forţarea Dunării sau nu plăteau vama de trecere.

10

Nicolae Gudea (17 octombrie 1941 - 5 iulie 2019) a fost profesor univ.dr.emerit la Catedra de Istorie a Facultăţii de Teologie Greco-Catolică a Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj Napoca, a participat la numeroase cercetări arheologice ale fortificaţiilor romane din Dacia, fiind primul care a descris într-o manieră comprehensive felul în care a funcţionat apărarea provinciei nord-dunărene. Totodată, domnia sa a valorificat împreună cu colaboratorii săi, documentaţiile vechi de şantier şi a introdus în circuitul ştiinţific numeroase descoperiri legate de subiectul armatei romane din Dacia. Pasionat de arheologie, a efectuat ample cercetări asupra tuturor tipurilor de fortificaţii romane din România, de zona Porolissum-ului (cheia de boltă a apărării Daciei) fiindu-i cel mai mult legat numele IMAGINEA 10. A fost membru al Institutului Arheologic German şi al Institutului Regal de Arheologie din Londra. În remarcabila sa activitate ştiinţifică a făcut mereu referire la fortificaţia de la *Dierna* atunci când discuţia se referea la limesul dunărean al Imperiului Roman.

Bibliografie

Doina Benea, Observaţii cu privire la topografia Diernei în epoca romană, în Banatica, III, 1975, p. 95.

Dorel Bondoc, The Roman Rule to the North of the Lower Danube during the Late Roman and Early Byzantine Period, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2009.

Expectatus Bujor, Comori arheologice din zona Porţilor de Fier (catalog de expoziţie), Ed. Academiei, Bucureşti, 1978.

Nicolae Gudea, Contribuţii la istoria artileriei antice, în Drobeta, IV, 1978, p. 69-75.

Nicolae Gudea, Die Nordgrenze der Provinz Moesia Superior in der Zeit des Bestehens, Dakiens (106-275 n.Chr.), în ActaMN, 33, 1 / 1996, p. 49-88.

UN NOU CASTRU DE MARȘ LA ULMETUM

AUTOR:

Constantin Băjenaru
Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Proiectul de cercetare arheologică sistematică a sitului arheologic Ulmetum (Pantelimonu de Sus, jud. Constanța), început în anul 2004, a permis înregistrarea unor importante date stratigrafice și cronologice în legătură cu fortificația romană târzie și locuirea anterioară acesteia. Principalele rezultate constau în datarea construcției fortificației la sfârșitul sec. IV și precizarea caracterului intensei locuiri atestate în cetate pe parcursul secolelor V-VI (cu o predominantă amprentă barbară, dată de populațiile stabilite ca federați ai Imperiului).

De asemenea au fost obținute date concrete cu privire la locuirea civilă anterioară cetății, din secolele II-IV, aparținând de bine cunoscutul *vicus Ulmetum* amintit în izvoarele epigrafice. Descoperirile arheologice recente sugerează totodată existența unei importante stații rutiere (aflată la intersecția a două drumuri din interiorul provinciei Moesia Inferior: Tomis-Carsium și Histria-Capidava), în care elementul militar pare să fie predominant.

Alături de săpăturile din cetate, o atenție deosebită a fost acordată în ultimii ani cartării și documentării sistematice a tuturor nucleelor de locuire din hinterlandul cetății. În cadrul proiectului de cercetare Archaeomap[1] s-a realizat o amplă investigație de teren în bazinul râului Casimcea, cu un accent important pe microzona Pantelimon. Totodată, au fost folosite date obținute din imagini aeriene, fotografii satelitare și s-au efectuat zboruri UAV, pe baza cărora s-au extras modele digitale ale suprafeței terenului (DSM).

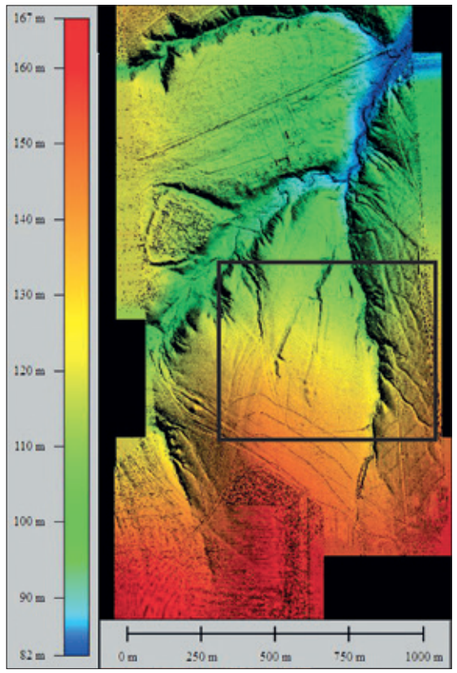

Identificat mai întâi prin fotografiile aeriene și satelitare și validat de cercetările de teren, castrul de pământ de la Pantelimonu de Sus este situat pe platoul unui deal aflat la aproximativ 500m sud-est de cetate, la o cotă medie de altitudine de 115m față de nivelul mării. Castrul este orientat cu laturile lungi pe direcția nord-sud, având o lungime de aproximativ 200m. Lățimea incintei se restrânge treptat de la sud la nord: 115m (latura de nord), 125m (zona centrală) și 135m (latura de sud). Cel

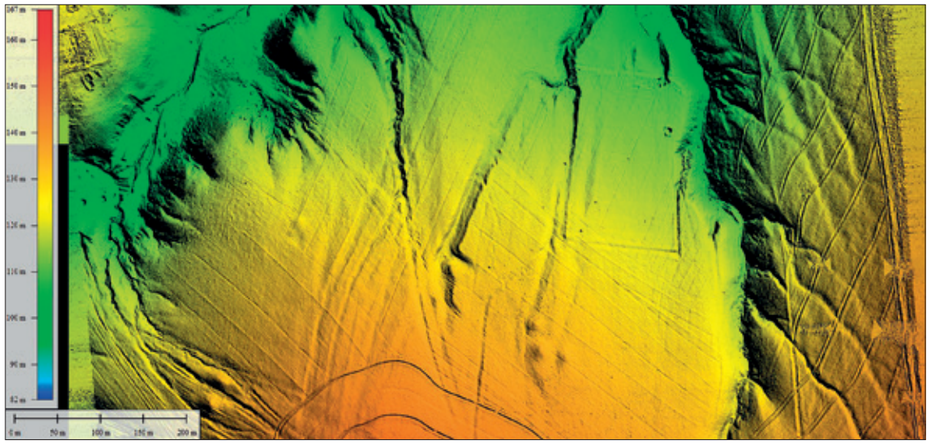

[1] *Tehnici noi de cartare și investigație noninvazivă a siturilor arheologice în Dobrogea centrală. Studiu de caz: bazinul râului Casimcea (ARCHAEOMAP) (proiect finanțat prin UEFISCDI, PN-II-PT-PCCA-2013-4-0732)*

mai bine se păstrează în teren laturile de vest și de sud. Eroziunea accentuată a terenului a condus la surparea unor porțiuni importante din laturile de nord și de est. Cercetarea de la suprafața terenului nu a oferit elemente de datare, lipsind aproape cu desăvârșire fragmente ceramice sau de materiale de construcție.

Imediat la sud de castru, în imaginile aeriene se poate observa totodată prezența unei incinte poligonale, închizând o suprafață de aproximativ 7ha, căreia i se pot măsura patru laturi vizibile (aproximativ 115 x 180 x 260 x 300m). Latura de est a acestei „anexe" pornește exact din colțul de sud-vest al castrului, iar latura de est merge paralel cu malul unei râpe abrupte produsă de eroziune. Verificările din teren au permis identificarea parțială a valului acestei incinte, mai ales în zona de sud-vest. În interiorul incintei, către latura de vest, există o grupare de trei tumuli aplatizați, care ar putea aparține unui orizont cronologic diferit.

Castrul de la Ulmetum este asemănător cu o fortificație de același tip, reperată și parțial investigată de Vasile Pârvan[2], aflată la o distanță de 2,5km spre nord-est, la confluența dintre pârâul Pantelimon și râul Casimcea, la 1,5km sud de marginea satului Pantelimonu de Jos. Castrul are dimensiunile aproximative de 220 x 150m și este încă vizibil pe numeroase fotografii aeriene și satelitare. În teren situația este destul de dramatică, fiind serios afectat de lucrările agricole. Cercetarea din teren indică faptul că materialul arheologic prezent la suprafața solului, mai ales în partea de sud a castrului, nu aparține epocii în care a fost ridicată fortificația, fiind predominante fragmentele ceramice din perioada elenistică și cele din epoca romană târzie (sec. IV p.Chr.).

Echipa de cercetare își propune ca în perioada următoare cele două fortificații de marș să fie investigate amănunțit, în primul rând prin prospecțiuni geofizice și detecție de metale și, în măsura posibilităților, prin realizarea de sondaje arheologice. ●

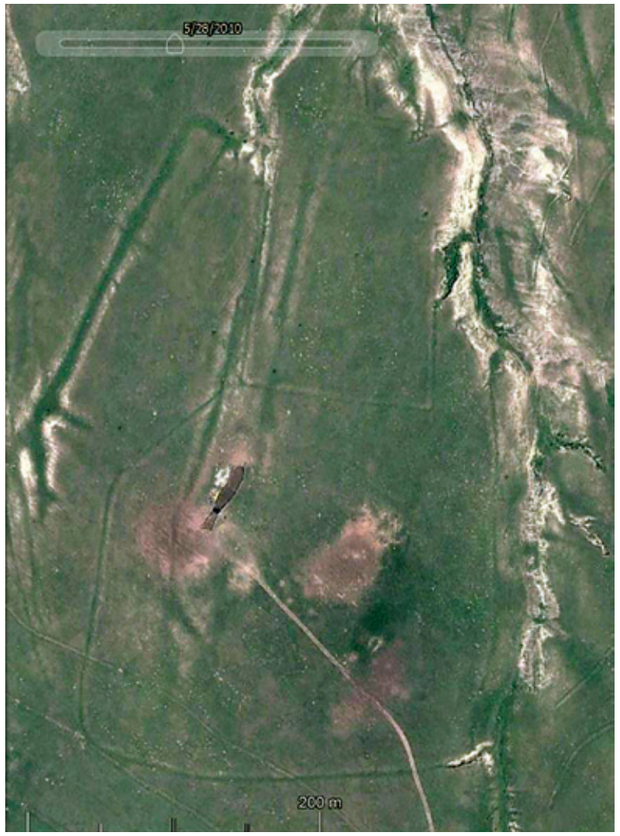

[2] *V. Pârvan, Descoperiri nouă în Scythia Minor, AARMSI 35, 1913, p. 526-531.*

ARCAȘII SIRIENI DE PE FRONTIERA DUNĂREANĂ

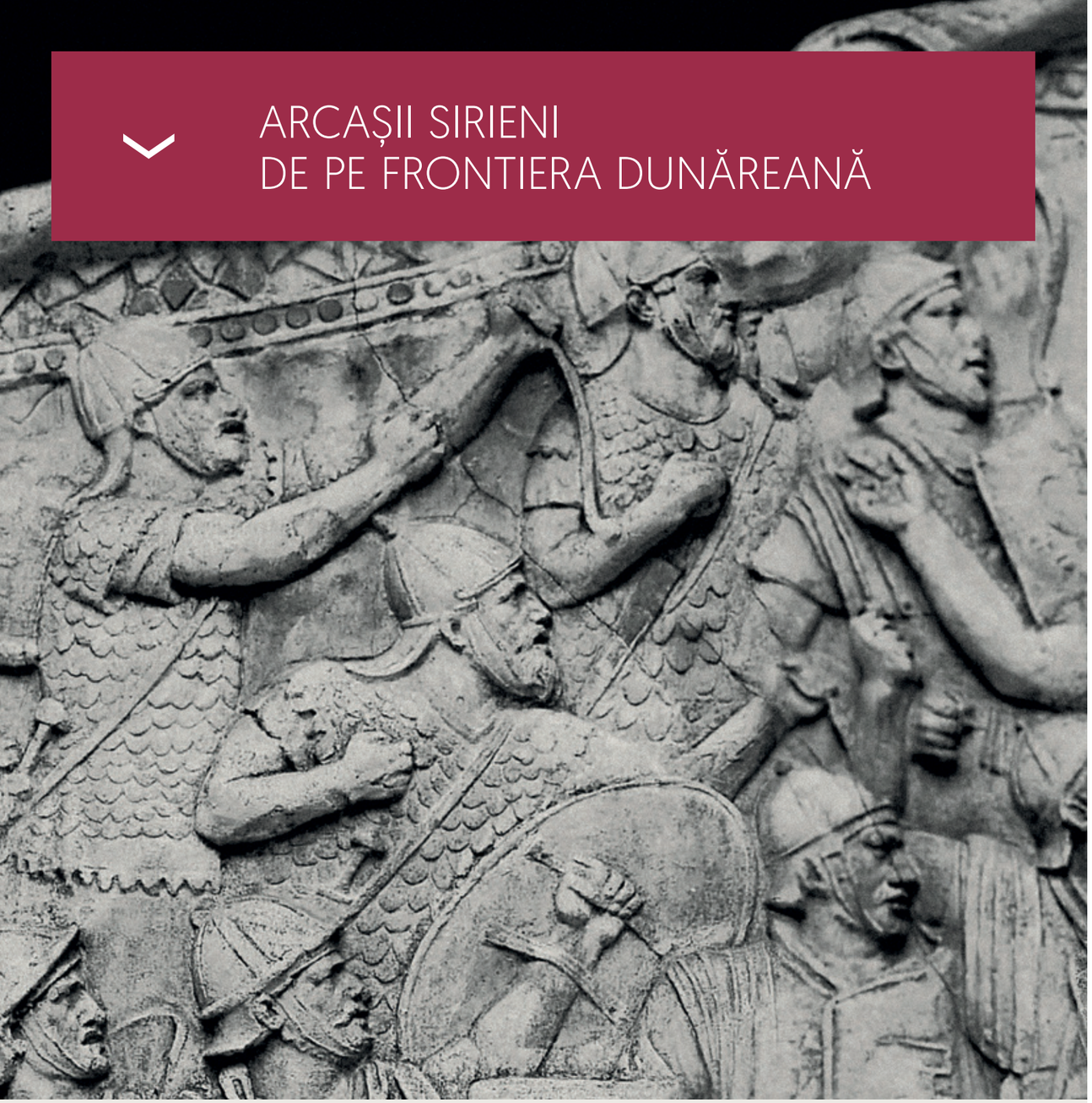

AUTOR:

Ovidiu Țentea
Muzeul Național de Istorie a României

CONTEXT ISTORIC

Decizia instituirii unei ocupații permanente până la Dunăre a fost luată în anul 9 p. Chr., dată de la care începe fortificarea cursului acesteia. Revolta din Pannonia a schimbat decisiv configurația provinciilor dunărene din această zona. Mijlocul secolului I p. Chr. a fost caracterizat de pătrunderea în zona Câmpiei Munteniei și a celei pannonice a sarmaților iazigi și roxolani. În timpul războaielor civile din 68-69, aceștia au realizat trei raiduri în teritoriile Imperiului, toate respinse cu dificultate de către armatele romane. Acesta este momentul care determină o reorganizare structurală a sistemului defensiv din Moesia, fapt care va marca începutul unei nou epoci pentru provinciile dunărene. Evenimentele din acești ani au demonstrat slăbiciunea sistemului defensiv roman, dar și pericolul reprezentat de creșterea puterii aliaților din nordul Dunării inferioare. Răspunsul Romei l-a constituit extinderea unui cordon de fortificații de-a lungul Dunării, din sudul Germaniei și până la gurile acesteia. A doua parte a epocii **flaviene** a fost caracterizată prin mutarea centrului strategic de gravitație în acest areal. Până în preajma campaniilor dacice, politica de stabilitate a zonei a avut ca fundament acordarea

HARTA PROVINCIILOR DUNĂRENE ÎN EPOCA PRINCIPATULUI

de subvenții și derularea unui comerț înfloritor pe drumul ambrei și alte rute terestre. Domitian accelerează dislocarea trupelor în castrele de la Dunăre în cursul conflictelor cu cvazii, marcomanii și dacii. Infrastructura Pannoniei și a Moesiei Superior a reprezentat un excelent suport pentru pregătirea campaniilor dacice (transport de trupe și aprovizionare). Cu ocazia organizării provinciei Pannonia și a limesului s-au putut evidenția și mai bine trupele care puteau fi dislocate în campaniile dacice, întrucât, după cum se va vedea, doar organizarea propriu-zisă a noii provincii în timpul lui Hadrian a condus la dislocarea unor trupe importante din Pannonia pe teritoriul Daciei. Cucerirea Daciei a cauzat o efervescență deosebită în acest areal, faptul datorându-se perturbării grave a structurilor economice și comerciale ale populațiilor din zona nordică a Dunării. Înfrângerea regatului dac nu a fost suficientă pentru pacificare acestui areal. În cursul campaniei partice a fost implicat un număr important de trupe din provinciile danubiene, fapt care se va resimți în timpul crizei din 117/118. Situația este similară și în timpul campaniei partice a lui Lucius Verus (evidența trupelor auxiliare care părăsesc provinciile în cauză cu această ocazie nu este foarte clară, semnificativ pentru subiectul nostru este însă aportul de trupe auxiliare din Orient, dislocate în Pannonia odată cu finalizarea campanei orientale). Din acest motiv, intensitatea comerțului scade, o buna parte din servicii se diminuează și, mai mult decât atât, în anul 166 Lucius Verus își „sărbătorește" trimful cu variolă.

Dincolo de „mirajul" mirodeniilor, ale cultele orientale și ale preoților și negustorilor, un subiect interesant este prezența unor unități recrutate din Orient în castrele de frontierele dunărene ale Imperiului Roman. Conexiunile dintre Vestul și Estul Imperiului au avut menirea de a incita dezbateri, încă din Antichitate, iar unele continua și astăzi.

Recrutarea acestor trupe poate fi pusă în legătură cu integrarea formațiunii politice originare în cadrul Imperiului. Relațiile Imperiului cu diverse formațiuni clientelare din Orient au fost extrem de nuanțate, pornind de la condițiile diferite în care au fost stabilite raporturile diplomatice cu statele cliente și până la acordarea de către Roma a unor grade diferite de autonomie comunităților care făceau parte din Imperiu. Principalele one din care au fost recrutate aceste trupe sunt Syria, Commagene, teritoriile itureilor, Edessa, Regatul Osrhoene, Canatha, Emesa, Antiochia și Palmyra.

TRUPELE AUXILIARE SIRIENE DISLOCATE ÎN PROVINCIILE DUNĂRENE

Am analizat un numar de 23 formațiuni, după cum urmează: șase ale *(Celerum Philippiana, I Commagenorum Antoniniana milliaria sagittaria, nova Firma Cataphractaria Philipiana, I Augusta Ituraeorum sagittariorum, I Osrhoenorum*

ŞTAMPILE APARŢINÂND: *COHORS I FLAVIA COMMANENORUM - COH COM* – DRAJNA DE SUS, *COHORS I AUGUSTA ITURAEORUM* COH I AVG – *POROLISSUM, COHORS I SAGITTARIORUM - COH I S* – ZĂVOI, *NUMERUS PALMYRENORUM POROLISSENSIUM - NPP – POROLISSUM, COHORS I HEMESENORUM SAGITTARIORUM MILLIARIA - COH X HE – INTERCISA; COHORS I AELIA SAGITTARIORUM - COHR I EL SAG – QUADRATA* - (ŢENTEA 2012)

sagittariorum, I Septimia Surorum), douăsprezece cohorte *(I Aelia milliaria sagittaria equitata, I Antiochensium sagittaria, quingenaria Canathenorum et Trachonitarum, II Chalcidenorum sagittaria, I Flavia Commagenorum, II Flavia Commagenorum sagittariorum equitata, I Aurelia Antoniana milliaria Hemesenorum sag. eq. c.R., I Augusta Ituraeorum sagittariorum, I Ituraeorum sagittariorum equitata milliaria, I sagittariorum, I milliaria Aurelia Antoniniana Surorum sagittaria equitata, şi I Tyriorum sagittariorum)*, respectiv patru *numeri (Palmyrenorum Tibiscensium, Palmyrenorum Porolissensium, Palmyrenorum O* [...] - proveniţi din *Palmyreni sagittarii*, respectiv şi *Surorum sagittariorum*) şi *vexillationes equitum ex Syria.*

Istoricul trupelor auxiliare este foarte bine documentat pe durata secolului al II-lea, datorită posibilităţii de a utiliza diplomele militare ca sursă istorică. După această perioadă se observă o lipsă de interes a veteranilor pentru procurarea diplomelor militare, ceea ce a dus la pierdere de substanţă a discuţiilor asupra istoricului trupelor auxiliare.

Aporturile semnificative de trupe şi de populaţii orientale sunt sesizabile în provinciile danubiene strâns legate de campaniile partice. În fapt, fiecare expediţie se făcea în principal cu efectivele armate pe care împăratul sau guvernatorul respectiv le avea la îndemână. În plan secundar, se poate observa şi adecvarea unităţilor în funcţie de inamicul întâlnit. Cel puţin în secolul al treilea, când teatrele de operaţiuni sunt numeroase şi extrem de imprevizibile, recrutarea locală are ponderea covârşitoare. Pentru secolul II p. Chr., având avantajul de a putea utiliza informaţiile diplomelor militare, am putut sesiza un aflux de populaţie din Orient în prima parte a domniei lui Hadrian şi apoi către finalul domniei lui Marcus Aurelius. De asemenea, un val considerabil se observă în timpul dinastiei Severilor.

Considerăm că la baza dislocării unor trupe au stat marile conflicte care, de cele mai multe ori, au fost generate de dezechilibre diplomatice

DISTRIBUIREA TRUPELOR DE *SAGITTARII* ÎN PERIOADA PRINCIPATULUI (ZANIER 1988, ABB. 1)

legate de chestiuni economice şi comerciale. Suntem înclinaţi să credem că în spatele unei propagande oficiale, extrem de eficiente, existau interesele economice ale unor grupuri care influenţau politica externă a statului roman. Uneori, tentaţia aprofundării amănunţite a mecanismelor şi practicilor culturale sau a implicaţiilor lor în procesul de romanizare trec pe plan secundar dezechilibrele economice şi comerciale datorate conflictelor. Cu siguranţă motivaţia invaziilor era extrem de diversă, Roma având în numeroase situaţii o atitudine agresivă, argumentată de raţiuni ideologice sau de politică internă, însă constanta preocupărilor comunităţilor era aceea de a menţine echilibrul diplomatic în zonele de graniţă (a se vedea în acest sens cazul Palmyra). De asemenea, credem că raţiunea dislocării şi dispunerii pe limesul dunărean a unor trupe originare din Orient a fost aceea de a asigura protecţia comerţului într-o zonă de frontieră, domeniu în care aceste formaţiuni excelau. Totodată, în acea perioadă, comunităţile din care făceau parte soldaţii respectivi erau foarte probabil implicate în diverse activităţi comerciale.

SCURTE OBSERVAŢII PRIVIND RELIGIA TRUPELOR DE SIRIENI

Soldaţii din trupele siriene venerau zeii panteonului roman, divinităţi cu specific militar, divinităţi locale sau seducătoarele culte orientale. Este probabil, ca o parte dintre aceştia să fi continuat venerarea unor divinităţi din zona de origine a trupei. În ce măsură trupele orientale propaga aceste culte în afara zonei lor de origine? Ambientul în care aceştia trăiau, respectiv complexitatea motivaţiilor care determină adorarea unei anumite divinităţi sunt elemente imposibil de reconstituit. În mod evident cel mai important lucru îl constituie evaluarea dedicaţiilor individuale ale soldaţilor de rang inferior, însă evidenţele epigrafice sunt destul de puţine. Problema o constituie aşadar identificarea preferinţelor personale ale ofiţerilor sau ale soldaţilor, fapt care poate fi sesizat doar sporadic în atestările cunoscute până acum. Erau permise dedicaţiile individuale către orice divinitate străină panteonului clasic, atât timp cât sarcinile aferente practicării religiei oficiale erau îndeplinite. Adesea, practicarea cultului public, avea un caracter formal, rolul individului în cadrul acestor oficieri fiind unul extrem de redus. Indiferent de religia

ARCAȘI SIRIENI – COLUMNA LUI TRAIAN SCENA 92 –MNIR

personală, procesiunile oficiate la care un soldat auxiliar participa în decursul unui an erau cuprinse într-o listă de festivaluri şi ceremonii religioase, fapt exemplificat de *Feriale Duranum* – calendarul anului religios al *cohors XX Palmyrenorum*. Acesta cuprinde în linii generale o listă standard de ceremonii, nefiind un calendar specific unei anumite trupe. Individul nu se sustrage de la obligaţiile publice, dar în plan personal, după cum am amintit, acesta putea opta pentru soluţia cea mai apropiată de convingerile proprii. Chiar dacă soldaţii nu erau obligaţi să participe direct la procesiunile religioase, simpla prezenţă ca martor la aceste succesiuni de ceremonii trebuie să fi avut un anumit impact asupra acestuia. Castrul, locul de garnizoană al trupei, este văzut ca o „insulă de romanitate într-o junglă de moravuri ne-romane" – J. Helgeland.

DESPRE STILUL DE LUPTĂ, ARMAMENTUL ŞI ECHIPAMENTUL MILITAR AL ARCAŞILOR SIRIENI

Descoperirile de piese de armament şi echipament militar care pot fi puse în legătură cu prezenţa unor trupele de arcaşi sirieni nu sunt foarte frecvente în cadrul cercetărilor arheologice din fortificaţiile romane din provinciile dunărene ale Imperiului.

Acest studiu îşi propune să realizeze o succintă trecere în revistă a descoperirilor de piese de armament, respectiv a principalelor elemente care fac referire la stilul de luptă al arcaşilor sirieni.

Arcul şi săgeţile nu sunt arme proprii romanilor, ele fiind introduse în armata romană sub presiunea unor adversari ce necesitau o abordare tactică diferită. În Hispania, unde apar pentru prima dată menţionaţi în armata lui Scipio Africanul, arcaşii sunt prezenţi în grupe mici, corespunzătoare câte unei centurii legionare. Până la sfârşitul războaielor punice au intrat treptat în armata romană contingente importante de *sagittarii*, însă, în ciuda apariţiei lor atât de timpurii în armata romană, integrarea şi constituirea lor în trupe regulate au constituit procese îndelungate. Abia în perioada Principatului, corpurile de *sagitarii* au fost constituite în trupe regulate. Aceste trupe, recrutate din diferite zone ale Imperiului, îşi păstrau în uz, alături de vestimentaţie, comenzi în limba de origine, modul de luptă şi armele lor specifice. Introducerea unor contingente de arcaşi călare, încadraţi în cavaleria uşoară, va diversifica soluţiile tactice de hărţuire şi rupere a rândurilor unor duşmani cu o infanterie solidă şi bine organizată. Atunci când era cazul, aceste trupe erau extrem de utile pentru a acoperi o retragere.

Sagitarii erau în primul rând recrutaţi din acele zone care erau faimoase pentru tradiţia pe care o aveau în fabricarea şi mânuirea arcului şi anume Levant, Numidia, Tracia, Creta şi Cyrenaica. În perioada Principatului, majoritate a fost recrutată din Syria sau Arabia. Începând cu finele secolului I p. Chr. aceste efective au crescut considerabil, ulterior orice desfăşurare a unei formaţiuni de luptă a trebuit să aibă în linia a doua un corp de arcaşi pedeştri. Organizarea lor în trupe regulate şi numărul destul de mare la care au ajuns în perioada secolelor I–III p. Chr. indică atenţia deosebită ce le-a fost acordată şi rolul special pe care trebuie să-l fi avut pe aproape toate frontierele Imperiului.

Un moment important l-a constituit introducerea arcului reflex, cel mai performant la acea dată. Arcul reflex, pe lângă partea centrală din lemn dur şi suplu, avea elemente întăritoare din corn de cervideu (în primul rând) şi os. Diferitele segmente ale arcului folosesc proprietăţile complementare ale acestor materiale legate între ele prin montare, lipire şi legare, pentru a-i oferi o forţă de propulsie extrem de mare în comparaţie cu vechile arcuri.

Trebuie amintit faptul că în perioada timpurie a Principatului arcul reflex a fost larg difuzat, astfel încât acest ar fi putut fi folosit şi ca armă de vânătoare, fapt reliefat de unele scene de pe mozaicuri. Aceste artefacte nu trebuie asociate în mod discriminatoriu doar cu trupele de arcaşi. Utilizarea arcului nu era rezervată în exclusivitate trupelor de *sagittarii*, acest echipament fiind unul de „rezervă", extrem de necesar apărării „pe ziduri" în caz de asediu. Izvoarele literare menţionează, la rândul lor, faptul că acest tip de armament este standard pentru armata romană.

După utilizare, arcul era demontat (prin înlăturarea corzii) pentru ca lemnul să-şi păstreze curbura sa naturală, ceea ce-i dădea arcului o orientare inversă a curburii. Pentru a-i monta coarda, arcaşii de toate originile îndoaie arcul pe genunchi. Arcul compozit era scump comparativ cu celelalte arcuri, pentru construirea lui fiind nevoie de anumite tipuri de lemn, corn şi os şi un îndelung proces de construcţie, fapt care necesita o mare pricepere atât din partea meşterului care îl construia, cât şi din partea arcaşului. Percepţia asupra arcaşilor era diferită pe teritoriul Imperiului. În partea estică călăreţul arcaş, care îşi permitea un arc scump, făcea parte din elita comunităţii. Arcaşii recrutaţi din provinciile vestice proveneau din rândul unor categorii mai puţin înstărite, aceştia nebeneficiind de arcuri performante sau de antrenamente îndelungate necesare folosirii arcului în şa.

Descoperirile arheologice au semnalat în contexte aparţinând epocii romane doar componentele din corn de cervide sau os ale arcului, cunoscute sub denumirea generică de întăritoare de arc.

Aspectul echipamentului arcaşilor orientali este reprezentat de vestimentaţia „de modă levantină", aşa cum este ea reprezentată pe Columna lui Traian: un veşmânt lung până la glezne, deasupra căruia venea o armură tip *lorica squamata*, cu mâneci scurte, iar pe cap un coif conic, atipic armatei romane. Acelora dintre ei cărora nu le era specifică, armura, aceasta le-a fost impusă datorită faptului că nu puteau purta scuturi.

Desigur, odată intraţi în armata romană, aceşti auxiliari vor resimţi puternice influenţe „romanizante" în toate aspectele vieţii spirituale sau materiale şi, implicit, în domeniul echipamentului militar. Treptat se va renunţa la folosirea coifurilor tradiţionale, conice, din simplul motiv că atelierele romane nu le mai

Bibliografie

J. Aliquot, Les Ituréens et la présence arabe au Liban du iie siècle a.C. au IVe siècle p.C., Mélanges de l'Université Saint-Joseph 56, 1999-2003, 161-290.

J. Fitz, Les Syrienes à Intercisa, Coll. Latomus 122, Bruxelles, 1972.

J. Helgeland, J. Helgeland, Roman Army Religion, Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Berlin – New York II 16, 2, 1470-1505

I. Haynes, The Romanisation of Religion in the Auxilia of the Roman Imperial Army from Augustus to Septimus Severus, Britannia, 24, 141-157.

P. Holder, Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan, [British Archaeological Reports – International Series 70] Oxford 1980..

P. Holder, Auxiliary Deployment in the Reign of Trajan, Dacia N.S. 50, 2006, 141-174.

B Lőrincz, Die römischen Hilfstrupppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: Die Inschriften, Wien, 2001.

Fl. Matei-Popescu, The Roman Army in Moesia Inferior, Bucharest 2010.

S. Nemeti, Sincretismul religios în Dacia romană, Cluj-Napoca, 2005.

L. Petculescu, The military equipment of oriental archers in Roman Dacia, Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan (september 2000) BAR IS 1048 (ed. P. Freeman, J. Bennett, Z.T. Fiema, B. Hoffmann), London, 765-770.

C. C. Petolescu, Auxilia Daciae. Contribuţie la istoria militară a Daciei romane, Bucureşti, 2002.

S. Sanie, Cultele orientale în Dacia Romană (I). Cultele siriene şi palmirene, Bucureşti, 1981.

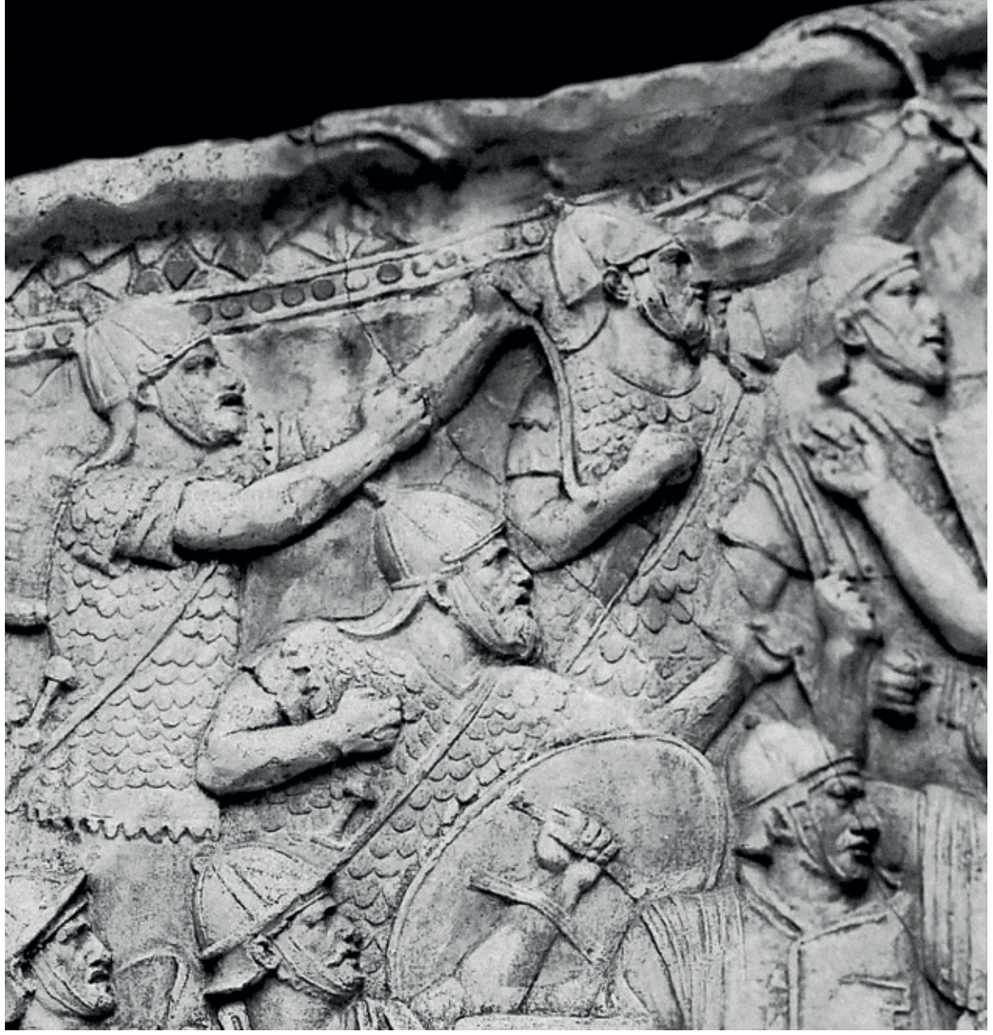

ARCAŞI SIRIENI – COLUMNA LUI TRAIAN SCENA 97 –MNIR

produceau. Practic, din a doua jumătate a secolului II p. Chr., acestea dispar în totalitate.

Problemele legate de studierea echipamentului militar al acestor trupe sunt multiple: unor trupe nu li se cunoaşte locul de staţionare, alte trupe au staţionat în castre în care au succedat sau au fost succedate, respectiv au staţionat în garnizoană împreună cu alte trupe, fapt care, datorită contextelor arheologice neclare din care a fost recoltat parte din materialul arheologic publicat, duce la crearea unor echivocuri, lăsând astfel unele concluzii doar sub semnul probabilităţii.

Piese de armament şi echipament militar specific acestor trupe au fost descoperite în castrul şi din aşezarea civilă de la *Tibiscum (cohors I sagittariorum milliaria equitata, numerus Palmyrenorum Tibiscensium)*, în castrul de la *Micia (cohors II Flavia Commagenorum equitata sagittariorum)*, la *Intercisa*, unde s-au păstrat singurele piese întregi din Imperiu. Considerăm că atât arcurile de mici dimensiuni, cât şi cele mari, puteau fi utilizate de către trupa amintită.

S-au mai găsit la Porolissum *(numerus Palmyrenorum Porolissensium)*, Jidava (probabil în *armamentarium*, cel mai mare depozit de arme descoperit până acum în *Dacia* romană) şi Arutela *(numerus Surorum sagittariorum)*.

O componentă specifică a echipamentului de luptă îl reprezintă coifurile conice de bronz, purtate de arcaşii orientali, aşa cum apar şi în anumite detalii de pe Columna lui Traian. Un astfel de coif a fost descoperit în castrul de la Bumbeşti.

În general, în provinciile danubiene la care facem referire, descoperirile de piese de armament şi echipament aparţinând trupelor de sagittari au fost publicate sporadic. Vom enumera Intercisa *(cohors I Hemesenorum)*, *Carnuntum* sau Iža-Leányvár (situat în faţa castrului de la *Brigetio*, la nord de Dunăre, (construit după anul 175 p. Chr. şi distrus la câţiva ani după aceasta dată), Straubing *(Sorviodurum)* (artefacte pot fi puse în legătură cu staţionarea aici a cohortei I *Flavia Canathenorum*).

Arcaşii au rolul de a sprijini alte trupe, fiind amplasate în spatele acestora, de unde şi trăgeau. De obicei erau folosiţi pentru a oferi suport infanteriei grele împotriva atacurilor de cavalerie, singuri însă neputând rezista unui atac. O altă sarcină a arcaşilor era aceea de a vulnerabiliza prin tirul lor dispozitivul inamicului, expunându-l şarjei de cavaleriei şi micşorând astfel pierderile infanteriei. Poziţionarea arcaşilor în spatele liniei de bătaie era utilă atât pentru protecţia lor, cât şi pentru faptul că aceştia puteau să continue efectuarea tirului şi în timpul luptei de la apropiere.

Arcaşii pedeştri foloseau arcuri mai mari, mai puternice şi astfel cu rază de tragere mai mare decât cele ale arcaşilor călări, deoarece călăreţilor le lipseşte stabilitatea. Totuşi, prin mobilitatea mărită călăreţii puteau să acţioneze mult mai rapid pe o suprafaţă mare, ei folosind în special arcul compozit datorită dimensiunilor lui reduse.

Avantajele arcaşilor călări erau viteza şi mobilitatea, care îi făceau ţinte dificile. Tactica obişnuită pe care aceştia o adoptau era de a călări în paralel cu inamicul. De asemenea una dintre tacticile des întâlnite la arcaşii călări din Orient era simularea fugii, în timp ce continuau să tragă peste spatele calului. Această tehnică numită „partică" sau „de retragere" era probabil folosită atât pentru a scăpa teferi în cazul în care-şi terminau provizia de săgeţi, cât şi pentru a atrage inamicul într-o capcană. Arcaşii călăreţi erau eficienţi şi în urmărirea şi dispersarea cavaleriei grele, scopul arcaşului nu era de a lovi o anumită ţintă, ci de a trimite cât mai multe săgeţi înspre inamic, astfel precizia lăsa locul vitezei de tragere. Succesul trupelor de arcaşi s-a datorat razei mari de acţiune a săgeţilor, puterii de penetrare, vitezei de tragere, volumul de săgeţi lansate şi acurateţea tragerii. În afară de arcaşi, trupele de orientali aveau în componenţă şi alte categorii de luptători pedeştri, folosiţi în acţiuni de urmărirea inamicului.

S-a putut observa maniera unitară de echipare a acestor trupe în timpul Principatului. Nu a existat practic niciun tip de armă specifică arcaşilor orientali care să nu fi fost descoperită în vreunul

STELA UNUI ARCAŞ DIN *COHORS I HAMIORUM* DE LA HOUSTEADS (DUPĂ WEBSTER 1985)

dintre castrele în care acestea au fost atestate epigrafic. Cu mici excepţii, aceste trupe de arcaşi sirieni nu se diferenţiază prea mult, în privinţa echipamentului militar, de restul auxiliarilor.

Romanii au încadrat aceste trupe în rândul unităţilor de elită, observându-se amplasarea lor în zone strategice, în zonele în care se confruntau cu inamici dificili, care necesitau o abordare tactică deosebită. Dislocarea acestor trupe în anumite puncte ale frontierei, şi nu numai, trebuie privită în dinamica deosebită pe care armata romană o avea în timp război. Adecvarea tactică a acestor trupe ţinea mai degrabă de necesităţile de moment pe care le avea armata romană în momentul şi locul respectiv, decât de considerentele strategice pe care le reconstituie unii istorici moderni atunci când analizează în amănunt diferitele sectoare de limes. ●

Bibliografie (continuare)

M. Sartre, The Middle East under Rome, Cambridge, Mass, London 2005 (fr. Edition D'Alexandre à Zénobie: Histoire du Levant antique, IVe siècle av. J.-C. - IIIe siècle ap. J.-C., Paris).

Pat Southern, The Numeri of the Roman Imperial army, Britannia 20, 1989, 81-140.

O. Ţentea, Ex Oriente ad Danubium. Syrian Units on the Danube Frontier of the Roman Empire, Bucharest 2012.

O. Ţentea, Strategies and tactics or just debates? An overview of the fighting style and military equipment of Syrian archers, Studia Universitatis Babes-Bolyai, Historia 57, 1, 2012, 101-115.

O. Ţentea, Fl. Matei-Popescu, Alae et Cohortes Daciae et Moesiae. A review and update of J. Spaul`s Ala2 and Cohors2, Acta Musei Napocensis 39-40, 200, I, 259-296.

P. Ureche, The Bow and Arrow during the Roman Era, Ziridava 27, 2013, 183-196.

W. Zanier, Römische dreilügelige Pfeilspizen, Saalburg Jahrbuch 44, 1988, 7-25.

TIBISCUM ȘI BARBARICUM

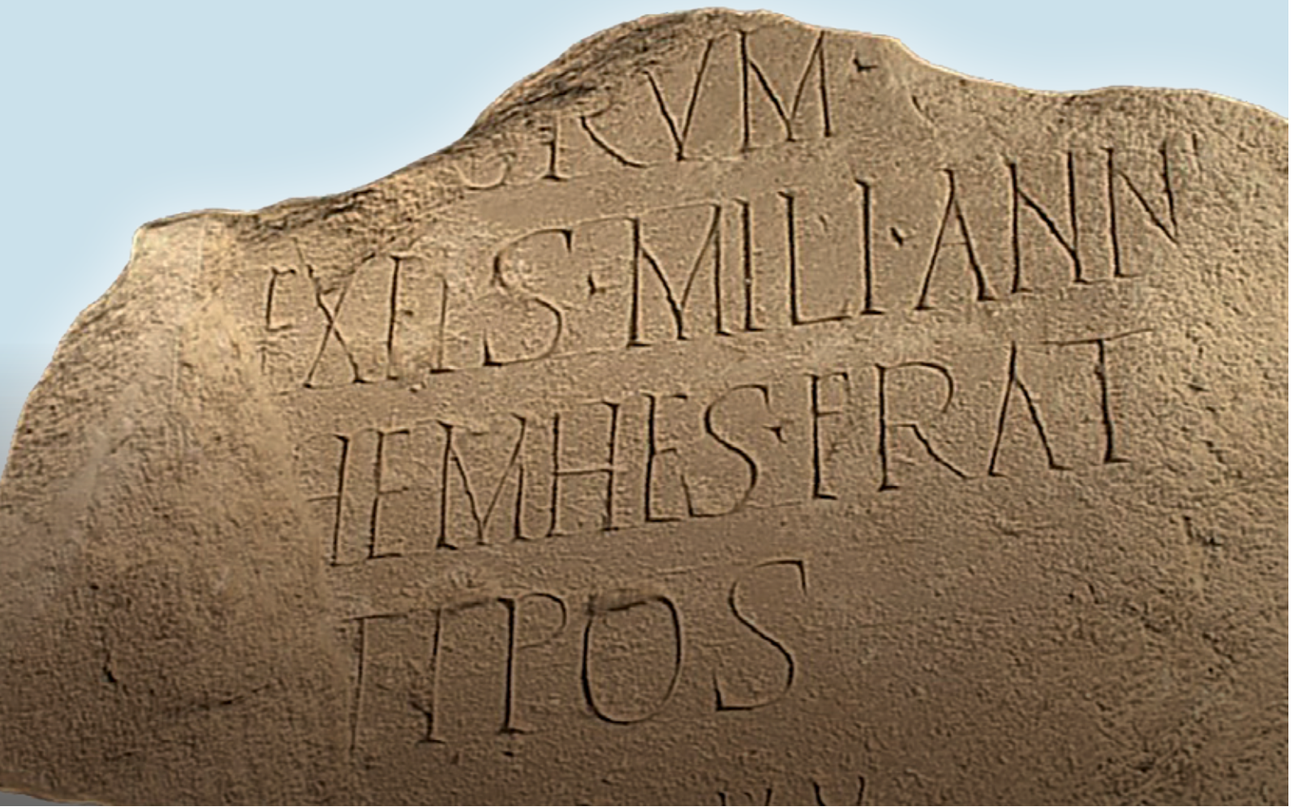

AUTOR:

Lavinia Grumeza
Institutul de Arheologie din Iași

Orașul antic Tibiscum, situat pe granița de vest a provinciei Dacia, într-o zonă depresionară, traversată de râurile Timiș și Bistra, a fost fondat după cucerirea Daciei de către romani (106 p. Chr.) și transformarea ei într-o provincie populată de colonești din diferite părți ale imperiului. Se consideră că așezarea antică a avut la început statutul de *vicus* militar, iar la începutul secolului al III-lea, în epoca Severilor, ar fi obținut statutul de *municipium*. Prin poziția sa geografică, Tibiscum a deținut locul cel mai important în sistemul defensiv din sud-vestul Daciei și, implicit, al capitalei provinciei Ulpia Traiana Sarmizegetusa IMAGINEA 1. Trupele cantonate aici au fost *Cohors I Sagittariorum, Cohors I Vindelicorum, Numerus Palmyrenorum Tibiscensium* și *Numerus Maurorum Tibiscensium*, trupe cât mai mobile și eficiente în respingerea atacurilor 'barbarilor' de dincolo de limes. Autorii vremii ne vorbesc de diferite populații sarmatice care locuiau în această zonă din Barbaricum, învecinată cu Tibiscum (Câmpia Banatului și Marea Câmpie Maghiară): *Iazyges Metanastae* (Ptolemeu), *Amaxobii Sarmates, Lupiones Sarmates* și *Venadi Sarmates* (Tabula Peutingeriana), *Sarmatae Arcaragantes et Limigantes* (Ammianus Marcellinus) etc. Rămâne să presupunem că aceste etnii erau mult mai eterogene, printre ele aflându-se diferite grupuri de daci, germanici și alte seminții.

Ruinele anticului Tibiscum se află astăzi pe raza satelor Jupa și Iaz din județul Caraș-Severin. O mare parte din vestigiile romane (mai mult de jumătate) au fost distruse de cursul fluctuant al râului Timiș (anticul *Tibisco*), de procesele ulterioare de eroziune ale solului și de intervenția umană. Orașul a luat naștere pe malul stâng al Timișului ('Tibiscum-Jupa'), unde avem două castre, de dimensiuni distincte: 60x60 m,

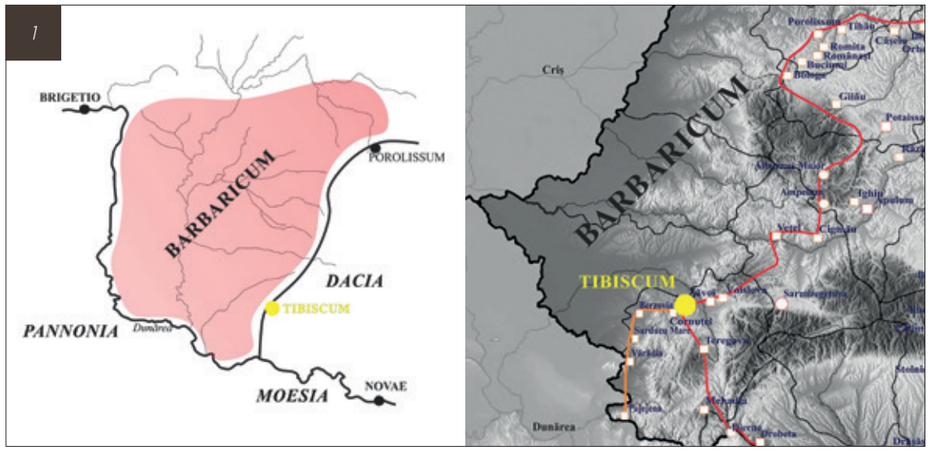

respectiv 110x101 m și o așezare adiacentă cu un statut inițial de vicus IMAGINEA 2. În paralel, pe malul stâng al Timișului ('Tibiscum-Iaz') s-a construit un alt castru, probabil încă din perioada traianică. Acesta a fost părăsit în timpul lui Marcus Aurelius pentru a face loc unor noi construcții civile, publice și private.

Tibiscum a fost cel mai important centru comercial de pe frontiera vestică a Daciei, având probabil și un târg important – similar celui atestat la Porolissum – unde barbarii aveau acces periodic la bunurile romane. Știm că în așezarea de lângă castrul mare IMAGINEA 2 funcționau numeroase ateliere romane care produceau ceramică, obiecte de podoabă și vestimentație – în special aplici, fibulele emailate din bronz și numeroase mărgelele din sticlă, aur, pietre semiprețioase și coral. Producția predilectă a atelierelor de sticlă de la Tibiscum o reprezintă mărgelele confecționate din pastă

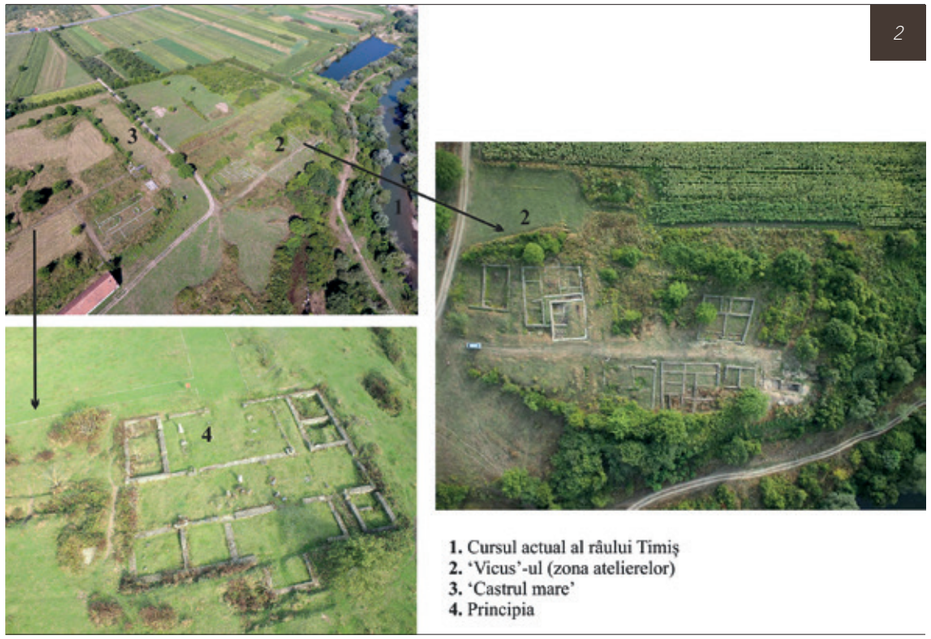

3

de sticlă monocromă și policromă, executate în diferite tehnici, cu forme geometrice și florale IMAGINEA 3. Aceste ateliere erau probabil deținute de meșteri siro-palestinieni, renumiți în prelucrarea sticlei, care ar fi putut veni la Tibiscum însoțind trupele militare *Cohors I Sagittariorum* și *Numerus Palmyrenorum*, originare din estul imperiului. O mare parte a acestor produse ajungeau 'la export' în *Barbaricum*.

Cercetările arheologice coordonate de Doina Benea au confirmat faptul că o parte din ateliere ceramice și de mărgele au funcționat și pe parcursul secolelor III-IV p. Chr. Locuitorii Tibiscumului au dus un stil de viață roman și după retragerea aureliană, reflectat de arhitectura locală și de ceramica de bucătărie. Ei preferau vase de bună calitate, arse în mediul oxidant IMAGINEA 4, diferite de preferințele barbarilor de dincolo de graniță,

4

care produceau și utilizau o ceramică cenușie, cu decoruri lustruite, imitând doar formele romane.

Pe tot parcursul existenței sale Tibiscum a fost un oraș cosmopolit, unde au trăit și au murit cetățeni romani, veniți din locuri îndepărtate ale Imperiului, cum ar fi Siria sau nordul Africii. Aflăm, de exemplu, dintr-un monument funerar bilingv (scris în latină și aramaică), IMAGINEA 5 despre un soldat palmirean decedat la Tibiscum, căruia fratele său, Themhes, i-a ridicat un monument spre amintire. O altă piatră de mormânt oferă informații despre romani pasionați de poezie și de filosofia stoică: *Dis Manibus, terra tenet corpus nomen lapis atque, animam aer quam melius fuer / [Ridic acest monument] Zeilor Mani, pământul ține trupul, numele este pe piatră, iar sufletul se află în aer, cu cât mai bine ar fi fost...*

5

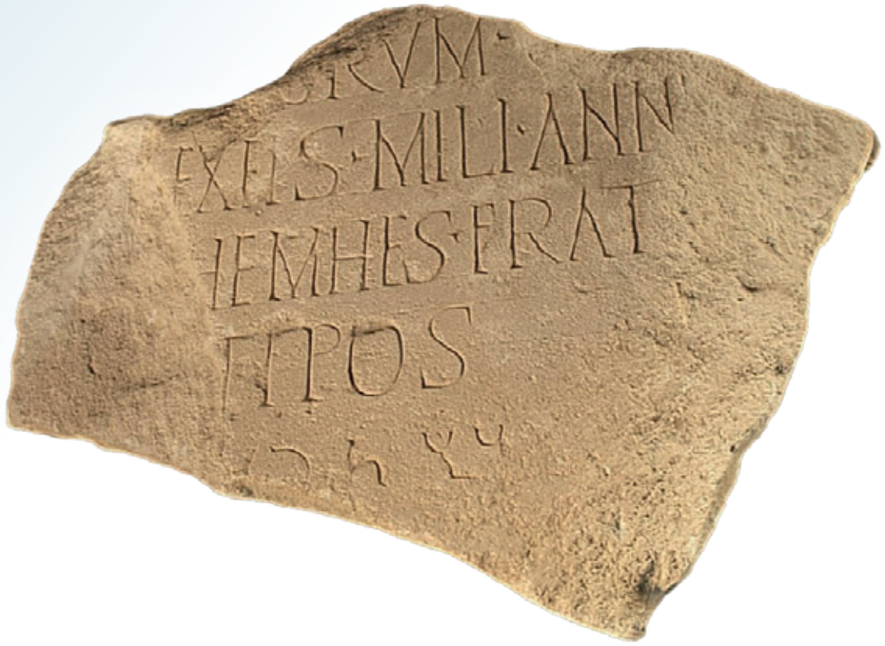

Dincolo de limes, în *Barbaricum*, tradițiile funerare erau diferite. Nu cunoaștem monumente din piatră, mausolee, pietre funerare sau sarcofage, însă peisajul funerar este la fel de spectaculos: cu necropole mari, unde defuncții erau înhumați în gropi, uneori marcate de tumuli și șanțuri circulare IMAGINEA 6. Totodată, acești defuncți 'barbari' erau însoțiți de un inventar funerar variat: bijuterii, oglinzi, vase pentru păstratul lichidelor etc. Cele mai numeroase obiecte găsite în morminte sunt, însă, mărgelele – sute sau chiar mii în unele morminte – majoritatea originare din atelierele de la Tibiscum. Astfel, din necropola sarmatică de la Foeni (jud. Timiș) provin 1600 de mărgele, de la Hunedoara Timișană (jud. Arad) – 1399 de mărgele, iar în necropole similare din Banatul sârbesc cifrele sunt și mai spectaculoase: 5131 mărgele în 16 morminte descoperite la Vârșeț și 11.241 de mărgele în 55 de morminte descoperite la Pancevo. Acestea erau de cele mai multe ori cusute pe veșmintele feminine, în zona inferioară a rochiei, la mâneci, la gât, dar și pe încălțăminte, după obiceiul oriental. Moda de a broda veșmintele feminine cu mărgele apare documentată pe tot parcursul secolelor II-IV p. Chr. în lumea barbară dintre provinciile Dacia și Pannonia, fiind adusă de grupurile sarmate venite din nordul Mării Negre. Pe lângă mărgelele din sticlă arheologii au descoperit în morminte și alte obiecte de podoabă și vestimentație, cum ar fi fibulele IMAGINEA 7, produse în diferite orașe ale Imperiului Roman. Prin urmare, vecinii 'barbari' erau mari 'consumatori' de produse romane.

Tibiscum și lumea ne-romană de dincolo de linia castrelor sunt un exemplu elocvent că *limes*-ul nu a reprezentat o barieră în circulația oamenilor și/sau a bunurilor. De asemenea, ca urmare a poziției acestor 'barbari' între trei provincii romane militarizate, ei au făcut parte, în mod inerent, din sistemul și din strategia imperială. Multitudinea de descoperiri romane, drumurile atestate în *Barbaricum* și piețele romane de pe limes sunt dovezi în acest sens. În același timp, vecinii sarmați au influențat la rândul lor dezvoltarea acestei zone de frontieră, selecția armatei, distribuția castrelor și au conferit frontierei vestice a Daciei un caracter specific: nu avem de-a face cu un *limes* 'clasic' cu val, zid și turnuri, ci cu un drum imperial supravegheat de castre auxiliare și trupe foarte mobile, care puteau oricând interveni în zona de câmpie mlăștinoasă dintre Dacia și Pannonia. ●

6

Planul unei necropole sarmatice de lângă Nădlac (jud. Arad)

7

Bibliografie

Adrian Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, Tibiscum. Așezările romane, Cluj- Napoca 2004.

Stanimir Barački, Dvorište Eparhije Banatske, Vršac - Sarmatska nekropola, Arheološki pregled 3, 1961, 102–104.

Doina Benea, Atelierele romane de mărgele de la Tibiscum, Timișoara 2004.

Doina Benea, Petru Bona, Tibiscum, București 1994.

Lavinia Grumeza, Adrian Ursuțiu, Amenajări funerare circulare descoperite pe tronsonul autostrăzii Nădlac-Arad, Siturile Nădlac 3 M Nord și 4 M, Arheologia Moldovei 39/2016, 193-212.

Valéria Kulcsár, A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai, Aszód 1998.

Fotografii: © Muzeul Național al Banatului Timișoara (altar funerar, ceramică, mărgele); © Complex Muzeal Arad (fibulă); © Muzeul Orășenesc Vârșeț (mărgele) © Michał Pisz (fotografii aeriene).

MUZEE CARE DEȚIN ÎN COLECȚII MATERIALE ARHEOLOGICE DESCOPERITE PE LIMESUL ROMÂNESC

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI, CLUJ-NAPOCA
http://www.mnit.ro

MUZEUL REGIUNII PORȚILOR DE FIER, DROBETA-TURNU SEVERIN
http://www.cimec.ro/muzee/muzeulregiuniiportilordefier/Index.htm

MUZEUL JUDEȚEAN DE ETNOGRAFIE ȘI AL REGIMENTULUI DE GRANIȚĂ, CARANSEBEȘ
http://www.muzeul-caransebes.ro

MUZEUL CIVILIZAȚIEI DACICE ȘI ROMANE, DEVA
http://www.mcdr.ro

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA-IULIA
http://mnuai.ro

MUZEUL DE ISTORIE, TURDA
http://muzeulturda.ro

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ, ZALĂU
http://muzeuzalau.ro

COMPLEXUL MUZEAL BISTRIȚA-NĂSĂUD, BISTRIȚA
http://complexulmuzealbn.ro

MUZEUL NAȚIONAL AL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI, SFÂNTU GHEORGHE
http://www.mncr.ro

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ, TÂRGU-MUREȘ
http://www.muzeumures.ro

MUZEUL SECUIESC AL CIUCULUI, MIERCUREA CIUC
http://www.csszm.ro/index.php?l=ro

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREȘTI
http://mnir.ro

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE, BRAȘOV
http://www.brasovistorie.ro

MUZEUL JUDEȚEAN ARGEȘ, PITEȘTI
http://www.muzeul-judetean-arges.ro

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE PRAHOVA, PLOIEȘTI
http://www.histmuseumph.ro

MUZEUL JUDEȚEAN BUZĂU
http://www.muzeubuzau.ro

MUZEUL NAȚIONAL BRUKENTHAL, SIBIU
http://www.brukenthalmuseum.ro

MUZEUL DE ISTORIE A JUDEȚULUI VÂLCEA, RÂMNICU-VÂLCEA
http://www.muzee-valcea.ro/index.php?f=muzee&m=1

MUZEUL OLTENIEI, CRAIOVA
https://www.muzeulolteniei.ro/

MUZEUL JUDEȚEAN OLT, SLATINA
http://www.mjolt.ro/muzeul-olt/home

MUZEUL JUDEȚEAN TELEORMAN, ALEXANDRIA
http://www.muzeulteleorman.ro

MUZEUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE, TULCEA
http://www.icemtl.ro/muzeul-de-istorie-si-arheologie/

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE, CONSTANȚA
https://www.minac.ro

MUZEUL NAȚIONAL AL BANATULUI
https://mnab.ro

MUZEUL „AXIOPOLIS" CERNAVODĂ
https://www.minac.ro/muzeul-axiopolis-cernavoda.html

MUZEUL DUNĂRII DE JOS CĂLĂRAȘI
https://mdj-calarasi.ro/

MUZEUL DE ARHEOLOGIE DIN SILISTRA
http://museumsilistra.com/

MUZEU DE SIT SUCIDAVA
http://danubelimes-robg.eu/index.php/ro/37ro

MUZEUL DE ARHEOLOGIE ȘI ETNOGRAFIE CORABIA
http://ghidulmuzeelor.cimec.ro/id.asp?k=478

MUZEUL JUDEȚEAN OLT
http://www.mjolt.ro/muzeul-olt/home

MUZEUL ROMANAȚIULUI CARACAL
http://www.cniptcaracal.ro/index.php?page=muzeu-romanatiului

MUZEUL BANATULUI MONTAN, REȘITA
http://www.muzeulbanatuluimontan.ro/

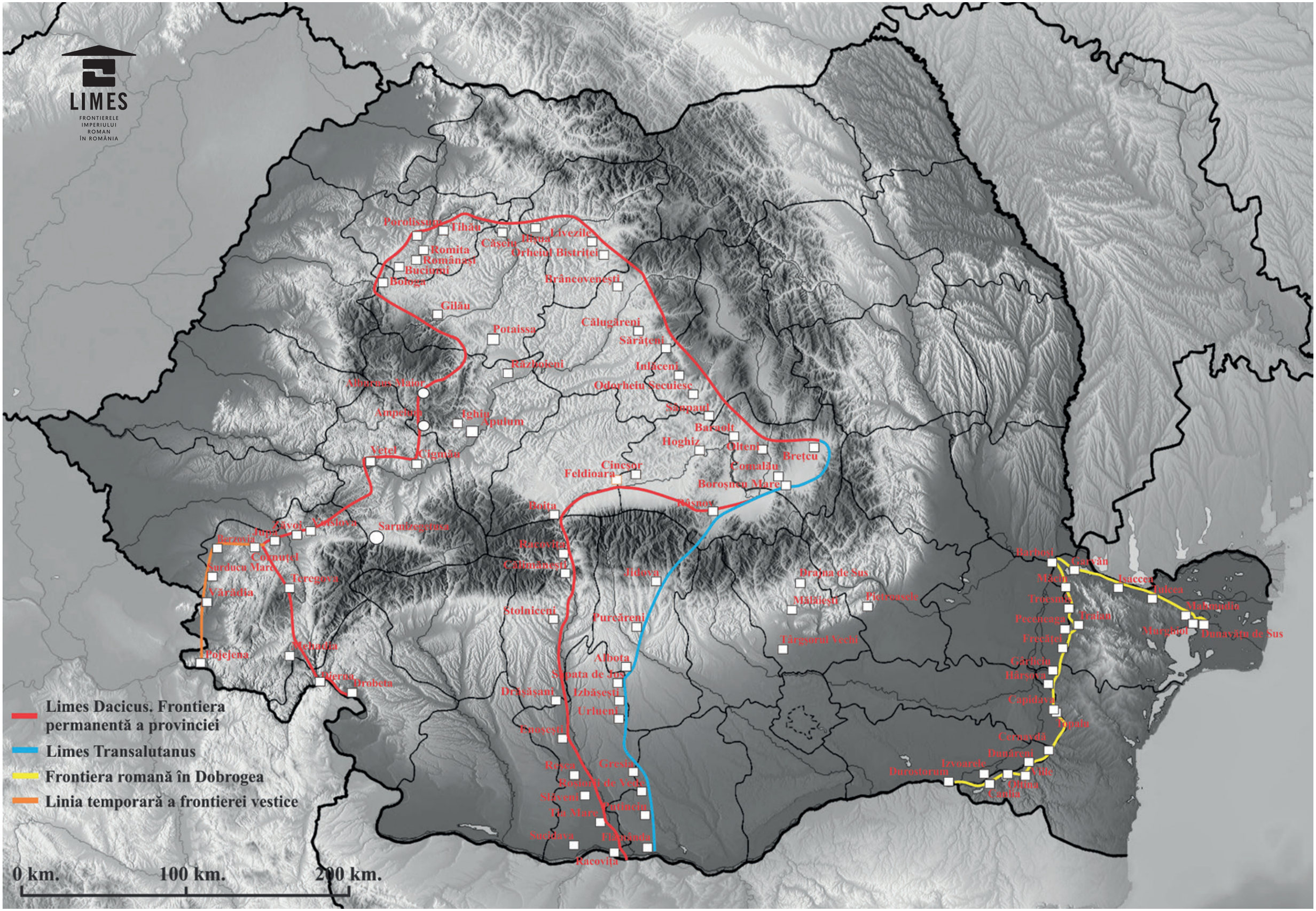
LIMES
FRONTIERELE IMPERIULUI ROMAN ÎN ROMÂNIA
Porolissum
Tihău
Romita
Românaşi
Bucium
Bologa
Gilău
Potaissa
Războieni
Alburnus Maior
Ampelum
Ighiu
Apulum
Vetel
Cigmău
Sarmizegetusa
Jupa
Cornuţel
Surducu Mare
Teregova
Vărădia
Pojejena
Mehadia
Drobeta
Livezile
Orheiul Bistriţei
Brâncoveneşti
Călugăreni
Sărăţeni
Inlăceni
Odorheiu Secuiesc
Sânpaul
Baraolt
Hoghiz
Olteni
Breţcu
Comalău
Boroşneu Mare
Cincşor
Feldioara
Boiţa
Râşnov
Racoviţa
Căzmăneşti
Jidova
Stolniceni
Purcăreni
Albota
Sâpata de Jos
Drăşăşani
Izbăşeşti
Urlueni
Enoşeşti
Roşca
Gresia
Roşiuţi de Vede
Slăveni
Tia Mare
Pachiţa
Sucidava
Flămânda
Racoviţa
Drăina de Sus
Mălăieşti
Piciorasele
Târgşorul Vechi
Barboşi
Gârvăn
Măcin
Isaccea
Tulcea
Trucmeni
Mahmudia
Peceneaga
Traian
Morghiol
Dunavăţu de Sus
Frecăţei
Gârliciu
Hârşova
Capidava
Topalu
Cernavodă
Dunăreni
Izvoarele
Durostorum
Ulmu
Cuiţa
Limes Dacicus. Frontiera permanentă a provinciei
Limes Transalutanus
Frontiera romană în Dobrogea
Linia temporară a frontierei vestice
0 km.
100 km.
200 km.

Buletin LIMES / Nr. 5 / 2019
O publicație susținută de

Comisia Națională Limes
Str. C. Daicoviciu 2, Cluj-Napoca
contact@LimesRomania.com
www.LimesRomania.com

Editura

ISSN: L 2537 6012